

הפלפול: עדויות ראשונות

מאת

שלם יהלום

מבוא

לאחר ירידת המסך על בעלי התוספות נוצרה מתודה פרשנית חדשה, שכונתה באשכנז בשם פלפול, ובספרד – עיון. הפער בין הפלפול לתוספות נובע מהתפתחותם של מספר הבדלים חשובים. עקרון יסוד בתוספות הוא ראיית התלמוד כמכלול אחד המחייב הקבלה שיטתית של הלכות סותרות בסוגיות רחוקות. לעומת זאת הפלפול התרחק מהדיון ההלכתי, והתמקד במבנה הסוגיה ובמשמעות הטקסט. לכן הפלפול דן בדברים לגופם, ולא היה בו מקום להשוואה בין מקורות רחוקים. הפלפול גם ירד לדקויות ניתוח ממוקדות יותר, וכתוצאה מכך נאלץ להסתפק בדרישה לקוהרנטיות בתוך הסוגיה עצמה. לשם כך פורקה הסוגיה למרכיביה, ונחשפו – ויושבו – הסתירות הפנימיות בה. גם המיצוי של המהלך ההשוואתי, שהתרחש בבית מדרשם של בעלי התוספות, הוביל ככל הנראה את הפלפול לצמצום גבולות הדיון. הבחנה נוספת בין השיטות מעוגנת בכלי הניתוח של הלומד. הקושיות של בעלי התוספות הן אינטואיטיוויות, ומבוססות על ההיגיון הישר, ואילו המפלפלים דנו בסוגיה בצורה שרירותית, על סמך מאגר מוכן של שאלות קבועות. מעבר לכך האיחור בזמן של שיטת הפלפול הוביל לעיסוק לא רק בניתוח הסוגיה, אלא גם בעיון בפרשנים המרכזיים, רש"י, תוספות ורמב"ן.¹

1 ח"ו דימיטרובסקי, 'על דרך הפלפול', ש' ליברמן וא' היימן (עורכים), ספר היובל לכבוד שלום בארון, ירושלים תשל"ה, עמ' קיו, קכג והערה 61, קנט; ד' בויארין, העיון הספרדי: לפרשנות התלמוד של מגורשי ספרד, ירושלים תשמ"ט, עמ' 36–37, 41, 44 והערה 125; א' רביצקי, לוגיקה אריסטוטלית ומתודולוגיה תלמודית: יישומה של הלוגיקה האריסטוטלית בפירושים למידות שהתורה נדרשת בהן, ירושלים תש"ע, עמ' 276–277; א"א אורבך, בעלי התוספות: תולדותיהם חיבוריהם שיטתם⁴, ירושלים תש"ם, עמ' 753–755; י"מ תא-שמע, כנסת מחקרים: עיונים בספרות הרבנית בימי הביניים, א: אשכנז, ירושלים תשס"ד, עמ' 346–347, 362–364; הנ"ל, כנסת מחקרים: עיונים בספרות הרבנית בימי הביניים, ד: ארצות המזרח, פרוכנס ומאסף, ירושלים תש"ע, עמ' 279, 320–321; ח' בנטוב, 'שיטת לימוד התלמוד בישיבות שאלוניקי ותורכיה', ספונות, יג (תשל"א–תשל"ח), עמ' ט, מח, קב; מ' ברויאר, 'עלית הפלפול והחילוקים בישיבות אשכנז',

הנטייה הראשונית בספרות המחקר הייתה לתארך את הפלפול למאות החמש עשרה והשש עשרה, וזאת על סמך הכרוניקות והיצירה הספרותית בת הזמן.² בקיעים בעמדה זאת נוצרו לאחר גילוי עדויות מוקדמות לשיטת הפלפול. בתשובה הלכתית של ר' יוחנן טריוויס, רבה של פריז בסוף המאה הארבע עשרה, יש התייחסות למתודה הפלפולית של השמירה. לפי עיקרון זה רש"י ניסח את דבריו בצורה מופתית, ובדבריו טמונים רמזים המורים לנו להישמר מפרשנות מוטעית של הסוגיה. ר' יוחנן הצדיק דרך פרשנות זו בהסתמך על רוח הקודש, המקנה משמעות מעמיקה לפרשנות התלמודית. לדבריו כבר בצעירותו עמד על הדבר:³

וכמו שחשבתי בימי חרפי על דיקדוקי'ם] יפלפלו חריפי'ם] על לשון יתור תנאי'ם], גם על מפרשי'ם] על פרש"י, כל אחד יפרש לדעתו, מדלא קאמ'ר] הכי ומדלא קאמ'ר] הכי, ש'מע] מ'ינה] דעתו כך, והעליתי על לבי, שעל כל פנים אם חשב הכותב בלשונו אם אומר כך יטעו, וכך יטעו, אבל כך אין לטעות, קודם שחשב כל זה יותר בקל היה מפרש להדיא, אלא ודאי המפרש והלמדני'ם] לשם שמים יבא דבריה'ם] ודעתם בפיהם הפסק אמיתי ברוח הקדש, ואחרי שכן בא להם האמת בדבור היותר שלם בלי חיסרון, וכן המעיני'ם] מעמיקי'ם] ביושר הלשון והיתורי'ם] ושינוי הלשון יגיד שהפירוש והדעת כך, (והעליתי) דא'ם] ל'א] כ'ן] הלשון חסר [...] צעיר מן החכמי'ם] בא בימים, יוחנן בן מור'י] הרב ר' מתתיה זלה"ה [זיכרוננו לחיי העולם הבא].⁴

עדות קדומה יותר נמצאת בספר מוסר אשכנזי בשם 'מרדע', המתוארך לראשית המאה הארבע עשרה. המחבר האנונימי יצא כנגד אי ידיעת ההלכה של המבלבלים – הכינוי המקורי של הפלפול.

ע' הילדסהיימר וק' כהנא (עורכים), ספר הזכרון: למרן הרב יחיאל יעקב וינברג וצלה"ה, ירושלים תש"ל, עמ' רנב–רנד וביבליוגרפיה המצוטטת שם. אין באמירה העקרונית על התוספות כדי לשלול את קיומם של היגדים פרשניים בסוגה זאת.

2 ברויאר, החילוקים (שם), עמ' רמא וביבליוגרפיה המצוטטת שם, הערה 2; דימטרובסקי, הפלפול (שם), עמ' קיא, קכב; תא"שמע, כנסת אשכנז (שם), עמ' 347–355; הנ"ל, כנסת פרוכנס (שם), עמ' 276.

3 תא"שמע, כנסת אשכנז (שם), עמ' 364–365; אורבך, תוספות (לעיל הערה 1), עמ' 754–755; ד' רפל, הויכוח על הפלפול, ירושלים ותל אביב תש"ם, עמ' 76–77; מ' ברויאר, אוהלי תורה: הישיבה תבניתה ותולדותיה, ירושלים תשס"ד, עמ' 187; י"י יובל, חכמים בדורם: המנהיגות הרוחנית של יהודי גרמניה בשלהי ימי הביניים, ירושלים תשמ"ט, עמ' 337–338. על ר' יוחנן ראו: י' הקר, ר' יונתן טריוויס ומשפחתו באיטליה וישיבה בפדובה בראשית המאה החמש עשרה, ציון, עח (תשע"ג), עמ' 471–500; J. R. Woolf, 'French

Halakic Tradition in the Late Middle Ages', *Jewish History*, 27 (2013), p. 11

4 ר' יעקב מולין, שו"ת מהרי"ל החדשות, סימן קפה, מהדורת י' סץ, ירושלים תשל"ז, עמ' רפט; כ"י אוקספורד, בודליאנה 221 Hunt. (נויבאואר 820), דף 332–333. ייתכן שגם דברי ר' יוחנן בשו"ת הריב"ש מכוונים למתודת הפלפול: 'שהוסיף אומץ בתורה לפלפל ולבלבל שמועות [...] בכל בלבול פלפול' (סימן רע [קושטא ש"ז, עמ' 302–303 בתצלום אלקטרוני]. וראו: ברויאר, החילוקים (לעיל הערה 1), עמ' רנ; א' ריינר, 'תמורות בישיבות פולין ואשכנז במאות ה"ז–י"ז והוויכוח על הפלפול', י' ברטל, ח' טורניאנסקי וע' מנדלסון (עורכים), כמנהג אשכנז ופולין: ספר יובל לחנא שמרוק, ירושלים תשנ"ג, עמ' 13, הערה 6.

הוא התייחס למתודת ההטעיה של הפלפול, שלפיה לכל סוגיה יש פירוש חלופי שגוי, שיש להיזהר ממנו: 'יודעים להבדיל בין המושכל והמרומה ולחקור האמת ולהתרחק מן השקר [...] איני יודע הבל' [ם] ובלבולים וקלקולים [...] אני יודע ההלכה והקבלה והשמועה על אמתה'.⁵ עניינו של מחקר זה בטענה שהמעבר משיטת התוספות לשיטת הפלפול התבצע בצורה הדרגתית, ושהחוליה המחברת בין הגישות נמצאת בתוספות של ר' פרץ בן אליהו מקורביל (Corbeil). תוספות פרץ בנויות על הקבצים המוקדמים של תלמידי ר' יצחק (הר"י) מדמפיייר (Dampierre),⁶ בדומה לעריכות המאוחרות של ר' אליעזר מטוך ור' אשר בן יחיאל (הרא"ש).⁷ אולם ר' פרץ התייחד בשילוב שעשה במקומות רבים בין עקרונות הפלפול החדשים למובאות מהתוספות הקדומות. כראיה לטענה זו אציג שורה ארוכה של שיטות עיון הרווחות בפלפול, ואדגים כיצד הן באות לידי ביטוי בתוספות פרץ. במקרים שבהם קובץ המקור מונח לפנינו אראה כיצד עיבד ר' פרץ את התוספות הקדומות לאור המתודה החדשה. בסוגיות שבהן הדבר אינו אפשרי אצביע על כך שהמתודה הנקוטה בתוספות פרץ היא חדשנית, ואינה קיימת בתוספות הקדומות.

דומה שר' פרץ פעל מתוך תודעה עצמית שונה מזו שהדריכה את העורכים בני דורו. ר' אליעזר

5 כ"י אוקספורד, בודליאנה Opp. 585 (נויבאוואר 1649), דף 200א-ב. וראו: תא-שמע, כנסת אשכנז (לעיל הערה 1), עמ' 365-366; רביצקי, לוגיקה (לעיל הערה 1), עמ' 225-226. קיימות עדויות נוספות לפלפול במאה הארבע עשרה. ר' יעקב בן הרא"ש הזהיר את בנו מהתמקדות בקושיות, עיסוק המאפיין את שיטת הפלפול: 'לא תאריך ולא תעמיק בדברי קושיות שלא לצורך, כי אינם עושים רוב בני אדם, כי אם לקנות שם, מערעב בעלי הגמרא' (ו' שעכטער, 'צואה מחסיד אחד מוסר לבניו', בית תלמוד, ד [תרמ"ה], עמ' 379). וראו: ברויאר, החילוקים (שם), עמ' רמט. התקפה חריפה על הפלפול נמצאת בספר 'עלילות דברים'. ראו: ר' בונפיל, 'ספר עלילות דברים', אשל באר שבע, ב (תש"ס), עמ' 248-249, 253-263. מובאה פלפולית מר' אליעזר פירנא ראו: א' ריינר, 'בין אשכנז לירושלים', שלם, ד (תשמ"ד), עמ' 51, הערה 90. ר' אליעזר נזכר גם בחיבור הפלפולי המובהק תוספות גורניש. ראה: א' חבצלת וי' פלס, 'ממשיכי בעלי התוספות – תוספות גורניש', מוריה, יח (תשנ"ב), עמ' יב-יג. ברויאר שיער שהחיבור האנונימי 'ארחות צדיקים', המתייחס בצורה ביקורתית לפלפול, חובר בידי אחד מגולי צרפת לאחר הגירוש של 1394. לדבריו גם התיאור של ישיבת הר"י בידי ר' מנחם בן זרח נעשה לאור ישיבות הפלפול של זמנו ומקומו. ראו: ברויאר, החילוקים (שם), עמ' רמה, הערה 15, עמ' רנ-רנא. ראוי לציין שבתיאור של ר' מנחם הדיון בנוי – שלא כמו הפלפול – על הנגדה בין מסכתות. ראו גם: רפל, הוויכוח (לעיל הערה 3), עמ' 73-76. שיוך תוספות גורניש לאמצע המאה הארבע עשרה ראו: ברויאר, אוהלי תורה (לעיל הערה 3), עמ' 187-188. מתודה פלפולית בחיבורים איטלקיים ממאה זו ראו: רביצקי, לוגיקה (שם), עמ' 187, 231.

6 ראו: ח' סולוביצ'יק, היין בימי הביניים: יין נסך פרק בתולדות ההלכה באשכנז, ירושלים תשס"ח, עמ' 123; אורבך, תוספות (לעיל הערה 1), עמ' 579; ש' שולמן, 'ייחודו של רבנו פרץ בן אליהו כבעל תוספות וכפוסק', עבודת מוסמך, אוניברסיטת בר-אילן, תשע"ד, עמ' 2; י"מ תא-שמע, הספרות הפרשנית לתלמוד באירופה ובצפון אפריקה: קורות, אישים ושיטות, ב, ירושלים תשנ"ט-תשס"ד, עמ' 112-113.

7 על הזיקה בין תוספות טוך לתוספות שניץ ראו: אורבך, תוספות (שם), עמ' 24, 585; ש' יהלום, 'טוך: שכתוב אשכנזי של תוספות צרפתיים', שנתון המשפט העברי, כח (תשע"ה), עמ' 114-115. ועל הזיקה בין תוספות רא"ש לתוספות שניץ ראו: ר' אשר בן יחיאל, תוספות פסחים, מהדורת א' שושנה, ירושלים תש"ס, מבוא, עמ' 31-32.

מטוך ור' אשר, אשר התיימרו לשמר את הקובץ הקדום, והסתירו מפני הקורא את ההתערבות המאוחרת.⁸ לעומת זאת ר' פרץ הציג בגלוי את האיחור של חיבורו.⁹ סימן להבחנה זו הוא השימוש בביטוי 'תוספות'. ר' אליעזר ור' אשר כמעט לא השתמשו בהפניה זו,¹⁰ שהרי החיבור שלהם הוא מבחינתם קובץ התוספות המוסמך. ואילו ר' פרץ ציטט במהלך הדיון את התוספות, ונשא ונתן בדבריהן.¹¹ כפי שציינתי הפלפול הוא תופעה מאוחרת, שנוצרה מתוך מודעות למיצוי הדרך של התוספות, ובשל הצורך לדון בחומרים הישנים בכלים חדשים. על רקע זה יש לראות את חדירת המתודה הפלפולית לתוספות פרץ. ר' פרץ פעל במחצית השנייה של המאה השלוש עשרה,¹² ולשיטתי יש להקדים את ראשית הפלפול למאה זו.¹³ המחקר שחזר את מתודת הפלפול על סמך

8 על הממד האשכנזי הנסתר בתוספות טוך ראו: יהלום, טוך (שם). על הממד הקטלוגי ברא"ש ראו לדוגמה: רא"ש, פסחים (שם), ג ע"א, ד"ה 'ותנא', עמ' יז–יח; ד"ה 'שהרי', עמ' יח–יט; ט ע"א, ד"ה 'אין', עמ' קמג–קמד.

9 קיים הבדל מהותי בין הקבצים. תוספות רא"ש ותוספות טוך הן בבחינת עריכה ספרותית של קובץ קדום, ואילו ר' פרץ לימד את תובנותיו בשיעור חי לתלמידים, ותוספותיו הן סיכומי התלמידים. ראו: א' הלפרין, מבוא לספר מרדכי השלם: מסכת בבא קמא, ירושלים תשנ"ב, עמ' כג, כז; תא-שמע, הספרות (לעיל הערה 6), עמ' 112; אורבך, תוספות (לעיל הערה 1), עמ' 580. אולם כפי שעולה מהסיכומים של תלמידיו, התוספות הקדומות היו חלק מהדיון המתפתח.

10 בדיקה במפתחות של מהדורות תוספות רא"ש מצביעה על אזכורים יחידאיים של הביטוי תוספות. ראו: תוספות הרא"ש: מסכת סוטה, מהדורת י' ליפשיץ, ירושלים תשס"ח, עמ' 16; תוספות הרא"ש: מסכת חגיגה, מהדורת ד' מצגר, ירושלים תש"ע, עמ' 14 (הייחוס לרא"ש לא ברור); תוספות הרא"ש: מסכת חולין, מהדורת א' ליכטנשטיין, ירושלים תשס"ב, עמ' 15 (אזכור מסופק). בדיקה בתוספות על הדף הלקוחות מטוך מעלה ממצא דומה. ראו: פ' תרשיש, אישים וספרים בתוספות, ניו יורק תש"ב, עמ' קכו–קל.

11 ראו לדוגמה: ר' פרץ בן אליהו, תוספות בבא קמא, מהדורת ב"ז פרג, ירושלים תשמ"ד, ו ע"א, ד"ה 'לאיתי', עמ' לג; יא ע"א, ד"ה 'מאי' (2), עמ' מח; טז ע"א, ד"ה 'ראוי' (2), עמ' ס; יח ע"ב, ד"ה 'אלא', עמ' סח; יט ע"א, ד"ה 'מכלל', עמ' ע; כא ע"ב, ד"ה 'אי', עמ' עז; כב ע"א, ד"ה 'והתנאי', עמ' עח; כט ע"ב, ד"ה 'ורבי', עמ' קד; ד"ה 'תסתיים', עמ' קה. אפשטיין עמד על כך שהביטוי תוספות הוא מדור תלמידי תלמידי ר' שמשון משנץ, ושהכינוי מכוון לתוספותיו. ראו: י"ב אפשטיין, מחקרים בספרות התלמוד ובלשונות שמיות, ב, ירושלים תשמ"ח, עמ' 676. לדבריי גם בדור העורכים המאוחר היו שנמנעו בכונת מכוון מביטוי זה. ראו גם: י' ליפשיץ, סנהדרי גדולה, ו, ירושלים תשל"ד, עמ' 36. גם רבותיו של ר' פרץ בשיטת אוורו (Evreux) הפנו לתוספות, ראו: אורבך, תוספות (לעיל הערה 1), עמ' 483–484. על תוספות פרץ כחיבור הראשון שדן בנאמר בתוספות ראו: אורבך, תוספות (שם), עמ' 753–754.

12 פטירתו של ר' פרץ מתוארכת לשנים 1297–1299. ראו: ש' עמנואל, שברי לוחות: ספרים אבודים של בעלי התוספות, ירושלים תשס"ז, עמ' 217 וביבליוגרפיה המצוטטת שם.

13 ייתכן שניתן להביא עדות לקדימות של תופעת הפלפול מדברי ר' יצחק בן אליהו, שפעל בצרפת במחצית השנייה של המאה השלוש עשרה. ר' יצחק התבטא כנגד תלמידים המעיינים במנותק מהקסט. דרך לימוד אופיינית של הפלפול: 'ונא אל תקל לתלמידים [...] ורובם תורתם שלא לשמה, (אינה גם) <גם אינה> אומנותם, גם עוסקים בעיון ולא בגמ' [רא'] (ר' חיים בן יצחק אור זרוע, שאלות ותשובות, כ"י פרנקפורט דמיין, הספרייה העירונית והאוניברסיטאית, 4^ה, סימן קנ, תצלום אלקטרוני, עמ' 252; מהדורת מ' אביטן, ירושלים תשס"ב, סימן קסג, עמ' קנד). וראו: ברויאר, החילוקים (לעיל הערה 1), עמ' רמו, הערה 17. גישה שונה ראו: אורבך, תוספות (לעיל הערה 1), עמ' 585–586 וביבליוגרפיה בהערה 2. ר' יהודה החסיד שפעל

מקורות אשכנזיים וספרדיים מהמאה החמש עשרה. מאמר זה ידגים כיצד הופעלה מתודה זו כ-200 שנה קודם לכן.

הקושיה כנקודת המוצא של הדיון

מתודת הפלפול דורשת שכל עיון תלמודי ייפתח בשאלה. וזאת על פי ההנחה שהקריטריון לנכונות של תובנה תלמודית הוא יכולתה לתת מענה על תמיהה המתעוררת בסוגיה. לשם כך היו המעינים יוצרים לעתים קושיות גם באופן מלאכותי.¹⁴ לאור עיקרון זה שכתב ר' פרץ אמירות פרשניות הקיימות בתוספות שני, והציג אותן מחדש במבנה של שאלה ותשובה, וכך הותאמו התוספות הקדומות לנורמת העיון החדשה.¹⁵

לדוגמה המשנה הראשונה במסכת פסחים פטרה מבדיקה מקומות שאין משתמשים בהם בחמץ במהלך השנה: 'כל מקום שאין מכניסין בו חמץ אין צריך בדיקה'. התלמוד הציג רשימת מקומות שאליהם כיוונה המשנה: 'כל מקום לאתויי מאי, לאתויי הא דתנו רבנן [...] וגג היציע,

בסוף המאות השתים עשרה ובתחילת המאה השלוש עשרה התייחס לפלפול במספר מקומות, ובדרך כלל במגמה שלילית. ראו: רפל, הוויכוח (לעיל הערה 3), עמ' 17–18, 21, 28, 70–73. אולם דומה שהוא התכוון לבעלי התוספות ולא למתודת הפלפול. בדבריו הוא התייחס לפלפול כאמצעי ליצירת מצג שווה של ידיעה תלמודית מקיפה: 'מי שיש לו ממון [...] יתן לצדיקים [...] ולא לאותן שגורסין קושיות, כדי שיהו העולם סבורין שיודע כל התלמוד, ולא עסקו, אלא ראו קושיות וגירסות להראות חריפותו' (ספר חסידים, סימן תתתק, מהדורת פקסימיליה: ספר חסידים: כ"י פארמה H 3280, 'ירושלים תשמ"ה, עמ' 306. ראו גם: סימן תרמח, עמ' 130). וכפי שצינתי השוואה בין המסכתות היא מסימני ההבדל החשובים בין התוספות למתודת הפלפול.

14 בנטוב, שיטת (לעיל הערה 1), עמ' לה, סו, סו; תא"שמע, כנסת אשכנז (לעיל הערה 1), עמ' 357, 382, 385–387; תא"שמע, כנסת פרוכנס (לעיל הערה 1), עמ' 151; בוירין, העיון (לעיל הערה 1), עמ' 24, 63; דימטרובסקי, הפלפול (לעיל הערה 1), עמ' קכ, קכב, קכח, קלז–קלח; רביצקי, לוגיקה (לעיל הערה 1), עמ' 185.

15 פעולת עיבוד זאת הופעלה גם על פירוש רש"י. בפירוש לביצה עמד רש"י על כך שהאיסור לעלות להר סיני נזכר בלוחות האחרונים, ואילו תקיעת השופר המתירה את העלייה נזכרה כבר קודם לכן, בלוחות הראשונים. אולם רש"י ציין שפרשת הלוחות הראשונים הסתיימה בכ' אייר, לאחר מתן הלוחות האחרונים. רש"י הביא את הדברים כאמירה פרשנית: 'כת'יב] בלוחות אחרונות [...] אל מול ההר ההוא כל זמן שהוא בהויית קדושתו שהשכינה עליו אסור [...] לאדכורי שריותא בהדיא בלוחות 'ראשונות' <אחרונות> ולמימ'ר] נסתלקה השכינה המה יעלו, הא לא נסתלקה הימנו שכינה ביום מתן תורה עד [...] ובעשרים באייר שנעלה הענן' (ביצה ה' ע"ב, ד"ה 'מכדי', כ"י מינכן, ספריית מדינת בווריה hebr. 216, דף 190א). בתוספות פרץ מובאים הדברים כמקובל במתודת הפלפול כקושיה ותירוץ: 'אל מול ההר ההוא דמשמע שהוא בהוייתו בקדושתו כשהשכינה עליו [...] וא'מ] ת'אמר] והא אל מול ההר ההוא בדברות אחרונות הוא דכתיב, וקרא דבמשוך נאמר קודם לכן במתן תורה, ופ'ירש] ה'קנטרס] בתשובה שלא נסתלקה שכינה עד שהוקם המשכן שהיה בכ' באייר בשנה שניה, ואם כן שריותא דבמשוך לא הוי עד שנה שניה, דאז כבר נאמ'ר] אל מול ההר ההוא וגומ'ר], ע'ד] כ'אן] שטת הקנ'טרס] (ביצה ה' ע"ב, ד"ה 'מכדי', ירושלים תשנ"ו, עמ' י; כ"י אקספורד, בודליאנה Opp. 129 [נויבאואר 2364], דף 90א).

וגג המגדל ורפת בקר'.¹⁶ בתוספות שנץ צורפה הבהרה של ר"י לדברי התלמוד, ולפיה הגג הנזכר בתלמוד הוא פנימי; הגג החיצוני פטור מבדיקה בגלל העופות האוכלים את החמץ, ולא בגלל אי הנחת חמץ במקום: 'גג היציע, האי יציע לאו מגולה הוא, דא'ם] כ'ן] לא הוה צריך בדיקה, מפני שעורבי'ם] מצויין שם, אלא בתוך הבית הוא [...] מ'פ] ר'".¹⁷ בתוספות פרץ חזרו הדברים במבנה של שאלה ותשובה: 'גג היציע, וא"ת [ואם תאמר] תיפוק לי דאין צריך בדיק'ה] מפני שהעורבים מצויין שם, דקס"ד [דקא סלקא דעתך] דמיירי בגג מקורה, ואינו בתוך הבית אלא מבחוץ, וי"ל [ויש לומר] דמיירי שהוא עומד בתוך הבית, וא"ה [ואפילו הכי] אין צרי'ך] בדיקה מפני שהחמץ יכול לעכב'.¹⁸ קיימות דוגמאות נוספות לדפוס פעולה זה.¹⁹

המארג הסינתטי של שלבי הסוגיה

חיים זלמן דימיטרובסקי עמד על ההבדל בין המושגים הלמדניים פלפול וחילוק. פלפול הוא השלב הראשוני שבו מפרקים את הסוגיה לשלבים נפרדים, ומקשים על כל יחידה ומתריצים אותה בנפרד. לאחר מכן, בשלב החילוק, מסכמים את מה שעולה מהשלב הקודם, וקושרים את שרשרת החוליות לרצף הגיוני ואחיד. הפלפול הוא פעולה אנליטית של הבחנה וניתוח, ואילו החילוק הוא מבנה סינתטי המרכיב את הפרטים לתוך מסגרת כללית. החילוק בוחן את האפשרויות השונות, ונצמד בסופו של דבר לאפשרות המועדפת. דימיטרובסקי טען שהחילוק התפתח בישיבות גרמניה במאה החמש עשרה, ועוצב במבנה קבוע על ידי ר' יעקב פולק בקרקוב במאה השש עשרה.²⁰ תופעה דומה התפתחה במקביל בישיבתו של ר' יצחק קנפנטון בספרד.²¹ את החילוק הפעילו לא רק על הסוגיה התלמודית אלא גם על דיוני התוספות. המעיינים הניחו

16 בבלי, פסחים ח ע"א.

17 ר' שמשון בן אברהם, תוספות פסחים, ח ע"א, ד"ה 'גג', מהדורת א"ד רבינוביץ-תאומים, ירושלים תשט"ז, עמ' יז-יח, כ"י אוקספורד, בודליאנה Opp. 53 (נויבאואר 2358), דף ב8.

18 פרץ, פסחים ח ע"א, ד"ה 'גג', ירושלים תשנ"ו, עמ' טו; כ"י אוקספורד, בודליאנה Opp. 132 (נויבאואר 2362), דף 87א (כל המובאות להלן הן לפי כתב יד זה, למעט המובאה מפרק ערבי פסחים). ר' פרץ גם השמיט את המובאה התלמודית ממסכת בבא בתרא (נט ע"ב) שממנה למד ר' שמשון על קיומו של גג פנימי. על דרכן של תוספות פרץ להשמיט מקורות תלמודיים ראו: שולמן, ייחודו (לעיל הערה 6), עמ' 28–30.

19 השוו שניץ, פסחים (לעיל הערה 17) ופרץ, פסחים (שם): שניץ, ז ע"ב, ד"ה 'א', עמ' יג, כא; שניץ, מב ע"א, ד"ה 'לאמר', עמ' קט = פרץ, מב ע"א, ד"ה 'לאמר', עמ' סח; שניץ, מג ע"א, ד"ה 'ונותנו', עמ' קי = פרץ, מג ע"א, ד"ה 'ונותנו', עמ' סט; שניץ, נב ע"ב, ד"ה 'ותרווייהו', עמ' קלד = פרץ, נב ע"ב, ד"ה 'כל', עמ' עט; שניץ, נב ע"ב, ד"ה 'עד', עמ' קלז = פרץ, נב ע"ב, ד"ה 'עד', עמ' פ. ראו גם: א' ליפשיץ, 'שיטת הלימוד (הדיאלקטיקה) של בעלי התוספות', עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית בירושלים, תשס"ח, עמ' 282.

20 דימיטרובסקי, הפלפול (לעיל הערה 1), עמ' קיב-קכד.

21 ח"ו דימיטרובסקי, 'בית מדרשו של רבי יעקב בירב בצפת', ספונות, ז (תשכ"ג), עמ' צה-צז; ד' בויראין, 'מחקרים בפרשנות התלמוד של מגורשי ספרד: חלוקא דרבנן', ספונות, יז (תשמ"ג), עמ' 168–180.

שגם כאשר קריאה טקסטואלית מצביעה על כך שכל שלב בתוספות עומד בפני עצמו, בחינה מעמיקה קושרת את כל שלבי התוספות בסברה משותפת. לשיטתם יש לחבר את המשא ומתן בתוספות ליחידה אחת, וליצור רצף שבו כל חוליה מובילה לחוליה שלאחריה.²² ראוי לציין שהדיונים ההלכתיים מתמקדים לא בעובדות הניתנות לבירור חותך, אלא בטקסטים שמעצם מהותם חסרים משמעות מדויקת. לכן הטענות הפורמליים פועלים לשני הכיוונים האפשריים. וכך נוצר המבנה הלולייני, שבו כל קושיה זוכה לתירוץ עד ההגעה לנקודת הסיום הרצויה.²³ כפי שעולה מן הדיון שלפנינו, פעולה זאת התבצעה כבר במאה השלוש עשרה, בעיבוד תוספות שנן על ידי תוספות פרץ.²⁴

לדוגמה התלמוד דן בסיטואציה שבה עכבר נכנס לבית שעבר בדיקת חמץ ובפיו חמץ, אך גם בבדיקה חוזרת לא אותר המפגע. הסוגיה הקבילה תרחיש זה למחלוקת תנאים בדיני טהרות. ר' מאיר קבע שכישלון הבדיקה מחייב לטמא את המבנה, ואילו חכמים סיהרו לאחר מיצוי המאמץ האנושי: 'על ובדק ולא אשכח, פלוגתא דר"מ [דר' מאיר] ורבנן, דתנן היה ר"מ אומר, כל דבר שבחזקת טומאה, לעולם הוא בטומאתו, עד שיודע לך הטומאה היכן היא, וחכמים אומרים בודק עד שמגיע לסלע או לקרקע בתולה'.²⁵ תוספות שנן הציגו בנפרד שתי קושיות בלתי פתירות בדיון אחד. ראשית טען בתוספות שנן שהאנלוגיה התלמודית מופרכת: בדיקה נטולת תוצאות מובילה להכרזה על המבנה כטמא, ואולם מה היא ההשלכה המעשית של אי אתור החמץ? 'תי[מה] אפי[לו] לר' מאיר דאמ[ר]', לעולם היא בחזקת טומאה עד שתידע לך טומאתו, גבי בדיקה מאחר שבדק ולא מצא מה יעשה יותר, בשלמא גבי טומאה, נפקא מינה לטהרות שיעשו על גביו, אבל הכא כיון דפעם ראשונה לא מצא, אם יצריכוהו לבדוק פעם שנייה נמי לא ימצא'.²⁶

השאלה השנייה הייתה מכוונת לרש"י. בפירושו לסוגיה טען רש"י שההקבלה בין טומאה לחמץ היא חיצונית בלבד: בשני המקרים אנו יודעים על הימצאות חמץ וטומאה, ואיננו מצליחים לאתר את האובייקט. אולם הלכה למעשה, כיוון שבדיקת חמץ היא מדרבנן בלבד, גם ר' מאיר ויתר על בדיקה חוזרת, בהנחה שהחמץ התכלה. תוספות שנן דחו את הדברים בנימוק שהתלמוד כתב במפורש שזו מחלוקת ר' מאיר וחכמים: 'למה שפי[רש] בקו[טרס] אפי[לו] לר' מאיר

22 בנשוב, שיטת (לעיל הערה 1), עמ' לו, סז, צב-ק; דימיטרובסקי, הפלפול (לעיל הערה 1), עמ' קג; ליפשיץ, שיטת (לעיל הערה 19), עמ' 118–130.

23 רפל, הוויכוח (לעיל הערה 3), עמ' 11, 18–19; תא-שמע, כנסת פרובנס (לעיל הערה 1), עמ' 153.

24 קיימת התחבטות מחקרית בשאלת הזיקה בין החילוק האשכנזי לזה הספרדי. ראו: דימיטרובסקי, הפלפול (לעיל הערה 1), עמ' קיט, הערה 34; בויראין, מחקרים (לעיל הערה 21), עמ' 180–184. לדבריי תוספות פרץ היו תשתית משותפת לשני בתי המדרש. עדויות להתפתחות החילוק במאה הארבע עשרה ראו: תא-שמע, כנסת אשכנז (לעיל הערה 1), עמ' 366–367.

25 בבלי, פסחים י ע"א.

26 שנן, פסחים (לעיל הערה 17), י ע"א, ד"ה 'על', עמ' כג; כ"י אוקספורד, דף 111.

אמ'ר] עכבר אכל זה, דבדיקת חמץ דרבנן, קשה דהא בהדיה קאמ'ר] פלוגת'א] דר' מאיר ורבנן.²⁷

במטרה ליצור זיקה בין השאלות המובאות בתוספות שנין הפך ר' פרץ את סדר הדברים. תחילה הוצגה בהרחבה מחלוקת רש"י ותוספות שנין, ובתוך כך הובהרו היתרונות והחסרונות בשתי הגישות. הדיון הסתיים בטענה הקיימת בתוספות שנין, שלדעת ר' מאיר יש צורך לחזור ולבדוק. קביעה זו הובילה את ר' פרץ לשאלה הראשונה המוצגת בתוספות שנין: מה יתגלה בבדיקה החדשה מעבר למה שנמצא בבדיקה הקודמת? שאלה לא פתירה זאת המובאת בתוספות שנין יושבה בידי ר' פרץ – הבדיקה החוזרת תהיה מעמיקה יותר:

פי'רש] רש"י דלעניין בדיקה חמץ כולי עלמ'א] מודו דאזלינן לקולא, משו'ם] דבדיקת חמץ אינו אלא מדרבנן, ול'א] נ'הירא] דמדקא'מר] פלוגת'א] דר' מאיר ורבנן, משמ'ע] נמי דפליגי אפי'לו] בחמץ, לכ'נ] נ'ראה] דפליגי דלר' מאיר צריך בדיקה, וא"ת] ואם תאמר] איך יאמר ר' מאיר דצריך בדיק'ה], דעד כאן לא בעי ר' מאיר עד שיוודע לך טומאה היכן היא אלא גבי טומאה דאוריית'א], אבל בבדיקת חמץ דרבנן אימ'א] דאינו צריך בדיק'ה] כדפ'רש] רש"י, וצ'ריך] ל'נומר] דהכא מיירי שלא בטלו, והוי אסור'א] דאוריית'א] כמו טומאה, ומ'שום] ה'כי] יאמ'ר] ר' מאיר דצריך בדיקה, וכ'ני] ת'נימא] כיון דבקש ולא מצא מה יעשה יותר, וכי מצרכינן ליה ליצא מן הבית, וי'ש] ל'נומר] דלא מצרכינ'נ] ליה ליצא מן הבית, אלא מצרכינן ליה לבדוק עילאי ותתאי דמן הדין לא היה לו לבדוק.²⁸

גם בדיונים אחרים שכתב ר' פרץ את תוספות שנין לרצף אינהרנטי של קושיות ותירוצים.²⁹

27 שם. הציטוט מרש"י הוא מפסחים י ע"א, ד"ה 'כל'.

28 פרץ, פסחים (לעיל הערה 18), י ע"א, ד"ה 'על', עמ' יט-כ; כ"י אוקספורד, דף 289. ראוי לציין שחידושו של ר' פרץ חזר בתוספות רא"ש: 'ור"מ תירץ דצריך לבדוק חורי הבית העליונים והתחתונים' (רא"ש, פסחים [לעיל הערה 7], י ע"א, ד"ה 'עאל', עמ' קעח). מדברי הרא"ש אנו למדים שהר"מ הוא מקור הדברים. ראשי תיבות אלה יכולים להיות מכוונים בתוספות פרץ הן לר' משה בן שניאור מאורה והן לר' מאיר מרוטנברג, שניהם רבותיו של ר' פרץ. ראו: י"נ אפשטיין, 'בקורת', תרביץ, ח (תרצ"ו), עמ' 374, הערה 12; אורבך, תוספות (לעיל הערה 1), עמ' 609 והערה 49.

29 השוו שנין, פסחים (לעיל הערה 17) ופרץ, פסחים (לעיל הערה 18): שנין, ט ע"ב, ד"ה 'היינו', עמ' כב = פרץ, ט ע"ב, ד"ה 'ובנמצא', עמ' יח-יט; שנין, יד ע"א, ד"ה 'דאיכא', עמ' ל-לא = פרץ, יד ע"א, ד"ה 'דאיכא', עמ' כה-כו; שנין, לב ע"א, ד"ה 'סבר', עמ' פד = פרץ, לב ע"א, ד"ה 'בהא סבר', עמ' נו-נז; שנין, מד ע"א, ד"ה 'המקפה', עמ' קיב-קיג = פרץ, מד ע"א, ד"ה 'מקום', עמ' ע; שנין, מז ע"ב, ד"ה 'אחרישה', עמ' קכה-קכו = פרץ, מז ע"ב, ד"ה 'אחרישה', עמ' עה; שנין, נד ע"ב, ד"ה 'לאו', עמ' קמ = פרץ, נד ע"ב, ד"ה 'אין', עמ' פג; שנין, נה ע"ב, ד"ה 'מניחן', עמ' קמא = פרץ, נה ע"ב, ד"ה 'שמא', עמ' פד. השוו גם: רש"י, מח ע"א, ד"ה 'אבל הכא' = פרץ, מח ע"א, ד"ה 'ועד', עמ' עה-עו.

החידוש

אחת האקסיומות של עולם הפלפול היא שהספרות הרבנית כתובה בצורה מושלמת. המעינים הניחו שאין בטקסט רבני אות מיותרת, שלשונם של חכמים מביעה בצורה מושלמת את המסר העיוני הטמון בה, ושאין הטקסט משמיע דברים מובנים מאליהם. שלמות זו נובעת מרוח הקודש ששרתה על החכמים וממעלתם האינטלקטואלית. לכן כאשר נדמה בקריאה ראשונית שמהו בטקסט מיותר, יש לעמוד על הצורך החיוני שהוביל לכתיבת הדברים. כך יש לאתר בכל משפט את המסר המחודש, שהלומד לא יכול היה לעמוד עליו בכוחות עצמו. מתודה זו הופעלה על התלמוד, על פרשנות רש"י, על התוספות ועל דברי הרמב"ן.³⁰ ר' פרץ הפעיל דפוס פעולה זה על התלמוד ועל תוספות שני.

לדוגמה נטילת לולב מתייחדת בכך שכבר במגע הראשוני יצא האדם ידי חובתו. לאור קביעה זו הקשתה הסוגיה התלמודית מדוע חובת הברכה לנוטל הלולב מנוסחת בלשון עתיד ולא בעבר: 'מיתבי [...] לולב [...] נטלו לצאת בו אומר [...] דבעידנא דאגבהה נפק ביה, אי הכי לצאת בו, יצא בו מיבעי ליה'.³¹ מעבר לדיוק הלשוני עמדו תוספות שני על הבעייתיות העקרונית באמירה התלמודית, שאינה מאפשרת לצאת ידי חובת ברכה. לפי הנורמה ההלכתית יש לאחוז בחפץ ולברך לפני ביצוע הפעולה, ואילו הנוטל לולב יצא ידי חובתו טרם הברכה. בתוספות שני הוצגו שלושה פתרונות לבעיה. ר"י קבע שהענועים ב'הלל' הם חלק מקיום המצווה, ולכן ניתן לברך בין ההגבהה לאמירת ה'הלל'. רבנו תם הציע להחזיק את הלולב הפוך, ובמצב זה אין יוצאים ידי חובה בשעת ההגבהה. ור' שמואל בן מאיר הציע לכוון שלא לצאת ידי חובה עד לאחר הברכה: 'וא'ם] ת'אמר] הואיל ונפק ביה כבר היאך יברך אחרי כן, והלא צריך לברך עובר לעשייתו, ואומ'ר] ר' דא'ף] ע'ל'ג'ב] דנטלו כבר (עוסק אכתי) <אכתי עוסק> במצוה, שהרי צריך לנענע בו בקריאת הלל [...] אומ'ר] ר' בשם ר' ת'ם] שצריך להופכו כדי לברך עובר לעשייתו [...] ורבי'נן] שמו'אל] אמ'ר] כיון שנטלו על מנת שלא לצאת, ליכא מצוה בהן נטילה כלל'.³²

ר' פרץ ניתח את הסוגיה התלמודית לאור עקרון החידוש. הקביעה שיוצאים ידי חובה

30 תא'שמע, כנסת אשכנז (לעיל הערה 1), עמ' 350, 364–365 והערה 22; הנ"ל, הספרות (לעיל הערה 6), ב, עמ' 143; דימיטרובסקי, הפלפול (לעיל הערה 1), עמ' קיז, קכג, הערות 58–59, עמ' קכח, קמז–קמח, קנח; רפל, הוויכוח (לעיל הערה 3), עמ' 14, 22, 88–89; בויראין, העיון (לעיל הערה 1), עמ' 10–14, 24, 43, 51, 69; אורבך, תוספות (לעיל הערה 1), עמ' 762; בנטוב, שיטת (לעיל הערה 1), עמ' לב–לד, לו, נא, סד–סה, עו; ברויאר, החילוקים (לעיל הערה 1), עמ' רמח; רביצקי, לוגיקה (לעיל הערה 1), עמ' 220–222, 257–270, 271.

31 בבלי, פסחים ז ע"ב.

32 שני, פסחים (לעיל הערה 17), ז ע"ב, ד"ה 'שאני' וד"ה 'אי', עמ' טז; כ"י אוקספורד, דף 8א. הדיון החוזר על עצמו נבע משייכות תוספות שני לפסחים למהדורה הראשונה. ראו: אורבך, תוספות (לעיל הערה 1), עמ' 287; ש' יהלום, 'תוספות שני: מהדורותיו ומאפייניהן', תרביץ, פ (תשע"ב), עמ' 64. מהדורה זו מייצגת את הלימוד החי בישיבת הר"י, והיא לא עובדה בעריכה מאוחרת.

כשמגביהים לולב ידועה כביכול לכול, ומדוע חזר על כך התלמוד? התשובה של ר' פרץ בנויה על ההנחה שהתלמוד היה מודע לדברי רבנו תם. לכן הדגישה הסוגיה שדווקא בהגבהה כדרך גדילת הלולב יוצאים ידי חובה, ולא כאשר הלולב הפוך. קביעה זו היא הקדמה הכרחית לקושיה התלמודית. כיוון שהגביה בדרך שבה כבר יצא ידי חובה, מדוע התנסחה הברייתא בלשון עתיד?

וק' [שה] דמשמע דאי לאו האי טעמ' [א] דאמ' [ר] דבעידנא דאגבה נפק ביה לא מצי למיפרך הכי, וז' [ה] א'ינו] דבלאו הכי מצי למיפרך הכי, דהכל יודעין שמיד שנטלו יצא, וי' [ש] ל'ומר] דאי לאו דקאמ' [ר] הכי, מצינ' [ו] למימ' [ר] שלא נטלו דרך גדילתו, דהשת' [א] ניהא דלא מצינ' [ו] למיפרך, והשת' [א] דקאמ' [ר] דבעידנא נפק ביה א' [ם] כ' [ן] ע' [ל] כ' [רחק] נטלו דרך גדילתו, דא' [ם] ל' [א] כ' [ן] היכי הוה דבעידנא דאגבה דנפק ביה, אלא ש' [מע] מ' [ינה] כדפ' [ריש], ומ' [שום] ה' [כי] פריך א' [י] ה' [כי] לצאת בו כו', והשת' [א] נ' [ח] [א] דאי לאו האי טעמ' [א] לא מצי למיפרך הכי כדפ' [ריש].³³

ראוי לעמוד על הפער בין קושיית הפשיטא התלמודית לשאלת 'הכל יודעין' של ר' פרץ. התלמוד תמה לעתים מדוע הלכה הידועה לכול נכפלת בקובץ הלכתי.³⁴ לעומת זאת ר' פרץ הקשה גם

33 פרץ, פסחים (לעיל הערה 18), ז ע"ב, ד"ה 'אי הכי', עמ' יג; כ"י אוקספורד, דף 85. בהמשך הפעיל ר' פרץ על שלושת התירושים המובאים בתוספות שני את דפוסי הפעולה שעמדתי עליהם. הוא ארגן אותם במבנה סינטיטי, והציג אותם כקושיה ותירוק. ראשית הוא סתר את תירוצו של ר' שמואל בן מאיר (רשב"ם), וכך נוצר המצג שבו האמירה הפרשנית של ר' תם הועלתה כביכול כתירוק בעקבות דחיית הרשב"ם. לאחר מכן הובאו הדברים המיוחסים לר"י בתוספות שני כמתכתבים עם דברי ר' תם, ומטרתם אפשרות ליטול לולב גם בדרך גדילתו. בסיום הוסיף ר' פרץ בשם רבו ר' שמואל מאורה אפשרות רביעית: 'ומ' [כל] מ' [קום] ק' [שה] מלולב דבעידנ' [א] דאגבה נפק ביה, א' [ם] כ' [ן] לא מברך עליהן עובר לעשייתן, ואומ' [ר] רשב"ם דמירי בא' [מר] כשנטלו אני נטלו על מנת שלא לצאת בו [...] וק' [שה] ב' [רק] המוצא תפילין משמ' [ע] [...] דלכולי עלמ' [א] יצא אפ' [לו] במתכוין שלא לצאת בו, וא' [ם] כ' [ן] ה' [דרא] ק' [ושיא] ל' [דוכתא], וי' [ש] ל' [ומר] דנטלו שלא כדרך גדילתו ואו אינו חייב, ואחר כך נטלו כדרך גדילה ויברך, ועוד אומ' [ר] ריב"א דלעולם נטלו כדרך גדילתו, ומ' [כל] מ' [קום] הו' שפיר עוב' [ר] לעשיית' [ן] כיון דאיכ' [א] לעשות עוד הניענועים, ועוד הר"ר שמואל מאיירא דהרצה לאפוקי נפשיה מספיקא צריך שיברך מיד (של) שנטלו ויברך עם ההגבהה' (שם, עמ' יד; כ"י אוקספורד, דף 86). יש לעמוד על חילופי השמות בין תוספות שני לתוספות פרץ. תירוצו של ר' תם הובא בתוספות פרץ באופן אנונימי, ואולי נבע הדבר מטענת ר' פרץ שכבר התלמוד עצמו עמד על הדברים. כמו כן דברי ר' בתוספות שני – הוא ר"י, רבו של ר' שמשון – יוחסו בתוספות פרץ לר' יצחק בן אשר, תלמידו של רש"י. ייתכן שחילוף זה נוצר מתוך הנחה שר"י לא חלק על רבו ר' תם. וזאת אף שר' שמשון עצמו הדגיש שהחכמים נחלקו בכך: 'אומ' [ר] ר' בשם ר' ת' [ם] שצריך להופכו [...] ומיהו לפי מה שפ' [רש] ר' [...] אין צריך להופכו' (שני, שם). על מידת הזיקה בין מובאות הר"י לעמדת רבו ר' תם ראו: אורבך, תוספות (לעיל הערה 1), עמ' 229; ח' סולוביצ'יק, יינם: סחר ביינם של גוים, על גלגולה של הלכה בעולם המעשה, תל אביב תשס"ג, עמ' 24–25; ר' ריינר, 'הרהורים בעקבות יינם לח' סולוביצ'יק, סידרא, כא (תשס"ו), עמ' 167–174. קיימת כמובן האפשרות שהחילופים נוצרו משיבושי מסירה טבעיים. ראו גם: פרץ, סוכה לט ע"א, ד"ה 'עובר', מהדורת נ' נוסבכר, ירושלים תשנ"ו, עמ' סב.

34 לדוגמה המשנה בברכות קבעה: 'נשים [...] פטורין מקריאת שמע' (ג, ג). והבבלי הקשה על כך: 'קריאת שמע

כאשר ההלכה אינה עומדת בפני עצמה, אלא מועלית כמידע הכרחי הנמסר במהלך המשא ומתן התלמודי. הדבר נבע מהתפיסה הפלפולית שכל חוליה בסוגיה התלמודית עומדת בפני עצמה, וממילא ניתן לדון לגופה בהלכה המושמעת בה.³⁵ האילוף להפיק משמעות מחודשת מכל שורה תלמודית הוא מהמאפיינים המלאכותיים של שיטת הפלפול.³⁶ מדברי ר' פרץ עולים מאפיינים נוספים של שיטת העיון. הוא הניח שהתלמוד הבבלי, שנערך במאה השישית, היה מודע לקביעה של רבנו תם מהמאה השתים עשרה. טשטוש מוחלט של פערים כרונולוגיים מונח בבסיסם של

פשיטא, מצות עשה שהזמן גרמא הוא, וכל מצות עשה שהזמן גרמא נשים פטורות' (ברכות כ ע"ב). ראו גם: בבלי, ברכות מז ע"ב; ביצה ד ע"א.

35 בנוב טען שכבר בתוספות הקדומות נדונה המשמעות המחודשת של מובאות תלמודיות. מה שמייחד את שיטת העיון הוא החיפוש השיטתי של החידוש במרחבי הספרות הרבנית והנחלת עיקרון זה בסדרי הלימוד בישיבות. ראו: בנוב, שיטת (לעיל הערה 1), עמ' לג והערה 19. ראוי לציין שהפער הכמותי הוביל להבדל איכותי. חיפוש החידוש בכל שורה תלמודית הוביל לכך שגם מידע הכרחי על נטילת לולב שאינו ידוע ממקום אחר, ושנמסר כחלק מדיון תלמודי, נטען בתוספות פרץ במשמעות מחודשת. הראיה שהציג בנוב לדרביו מחזקת את ההבחנה שעשית. התלמוד במסכת בבא קמא הביא בנפרד פסיקה משמו של רב הנוגעת לחישוב שווי של חפץ גנוב: 'גופא אמר רב קרן כעין שגנב' (סה ע"א). על כך הקשו התוספות במקום שהלכה זו כבר נקבעה במשנה: 'וא' [א] [ת'אמר] ומא' ק' [א] מ' [שמע] ל' [א] מתני' [ת'א] הא בריש הגו' [ל] קמא, כל הגולני' [א] משלמי' [א] כשעת הגזילה' (ד"ה 'גופא', כ"י ניו יורק, ספריית בית המדרש לרבנים 732, Rab. דף 382). במקרה זה ציינו התוספות שפסיקת ההלכה של רב היא חזרה על דין ידוע מהמשנה. טענה דומה ראו: דימטרובסקי, הפלפול (לעיל הערה 1), עמ' קמו והערה 194, עמ' קכג, הערה 61. דימטרובסקי הפנה לספרו של ר' יוסף אבן וירגא 'שארית יוסף' (כלל יז, מנטובה שנ"ג, דף ט ע"ב), והתוספות המובאות שם דווקא טענו שאין בהכרח חידוש בכל מקור תנאי: 'כולהו נמי פשיטא', אל' [א] צריך שיהא אחד לצורך, ואגביה תני כולהו' (חולין פט ע"ב, ד"ה 'גיד', כ"י וטיקן, הספרייה האפוסטולית 159, ebr. דף 388). אסמכתא נוספת של דימטרובסקי לקוחה מנ"ש גרינשפאן, מלאכת מחשבת, לונדון תשט"ו, עמ' כג. וגם כאן התוספות המצוטטות דווקא מעידות על היפוכם של דברים. התוספות ציינו שהמובאה התלמודית מיותרת: 'בלא ר' יצחק הוי לאוכוחי דבארץ ישראל הייתה' (גטין ד ע"ב, ד"ה 'ואמר', כ"י פרמה, פלטינה 325 [ריצ'לר 734], דף 68א). אולם התוספות הסתפקו בציון הדברים ולא העמיסו עליהם משמעות מחודשת, וזאת בהנחה שאכן יש בתלמוד אמירות מיותרות. הדברים נכונים גם כאשר לדיבורי התוספות שהביא אורבך. ראו: אורבך, תוספות (לעיל הערה 1), עמ' 700, 706–716, הערה 83. רש"י ציין את קיומם של קטעים מיותרים: 'הפיגול לא צריך הכא, אלא מסי' [א] הברית' [א] (פסחים טו ע"ב, ד"ה 'הפיגול', ונציה ר"ף. עדי הנוסח חסרים את הקטע – ראו: כ"י לייפציג, ספריית האוניברסיטה Cod. 1105, דף 18א; כ"י מינכן, ספריית מדינת בווריה. hebr. 216, דף 73א – ככל הנראה בגלל דילוג מחמת הדומות לדיבור המתחיל הבא, הנפתח גם הוא 'הפיגול'. ראו גם: שם, יד ע"א, ד"ה 'מימיהם'). גם ר' שמחה משפירא ציין שהלשון התלמודית אינה מדויקת: 'ובמילתי' [א] דאמורא' [א] לא אורחיה דתלמוד למידק [...] אפילו אלישנ' [א] דמשניות לא סמכינ' [א] [...] אלמ' [א] דלא דייקנינ' [א] ולא סמכינ' [א] א-מ-שמעות הלשו' [א] [...] ע' [ד] כ' [א] דברי ה"ר שמח' [א] ז"ל' (ר' אברהם בר' עזריאל, ערוגת הפשם, ב, מהדורת א"א אורבך, ירושלים תש"ז, עמ' 48; כ"י וטיקן, הספרייה האפוסטולית 301, ebr. דף 256).

36 ברויאר, החילוקים (לעיל הערה 1), עמ' רמד. הצורך להעמיס על אמירה תלמודית משמעות מחודשת נבע ממיצוי המהלך הקודם של התוספות, שעסק בהשוואה עקרונית של סוגיות. ראו: אורבך, תוספות (שם), עמ' 754.

פלפולים רבים.³⁷ העמידה על התשתית הלמדנית של כל שלב בסוגיה התלמודית גם היא אחד המאפיינים של שיטת הפלפול.³⁸ יש דוגמאות רבות נוספות למאמץ של ר' פרץ להעניק משמעות מחודשת לכל שורה בטקסט רבני.³⁹

מבנה הסוגיה

כאמור המוסכמה בדבר מעלתם של חכמים הובילה להנחה שדבריהם הם תכלית השלמות. בעלי הפלפול לא הסתפקו בקביעה זו, אלא טענו שגם העריכה של הספרות התלמודית התבצעה בצורה מופתית. לכן כל נקודת מפנה בסוגיה נמצאת במיקום המיטבי. אם מלכתחילה קושיה יכלה להישאל לפני המקום שבו היא מופיעה, יש להתעמק ולמצוא הסבר לעיכוב בהעלאתה.⁴⁰ ר' פרץ הפעיל מתודה זו על סוגיה במסכת פסחים.⁴¹

37 ראו: רפל, הוויכוח (לעיל הערה 3), עמ' 14–15. חברה מסורתית אינה מודעת לפער המובנה הקיים בין ההווה לעבר. ראו: ע' שרמר, אוריינות היסטורית וטיפוח הביקורתיות, רמת גן תשס"ד, עמ' 166–169.

38 ראו: בנטוב, שיטת (לעיל הערה 1), עמ' לה, נג-נד.

39 ראו: פרץ, עירובין כג ע"ב, ד"ה ר' עקיבא, מהדורת ח' דיקמן, ירושלים תשנ"ו, עמ' סט; פרץ, יומא סה ע"א, ד"ה אם נתרמה, ירושלים תשנ"ו, עמ' יא; פרץ, ביצה (לעיל הערה 15), כה ע"א, ד"ה כאן, עמ' לה; פרץ, בבא קמא (לעיל הערה 11), ט ע"א, ד"ה מ'כי, עמ' מא; ל ע"ב, ד"ה אמר, עמ' קי; מב ע"א, ד"ה נ'קי, עמ' קמד; מז ע"א, ד"ה הקדר, עמ' קסב; נב ע"ב, ד"ה ת"ש, עמ' קעו; ס ע"א, ד"ה רבא, עמ' קצט; צא ע"א, ד"ה אלא האי, עמ' רסח; פרץ, בבא מציעא כה ע"ב, ד"ה ואם, מהדורת חב"צ הרשלה, ירושלים תשנ"ו, עמ' נט; מה ע"ב, ד"ה יעוד, עמ' קא; עח ע"א, ד"ה כשבאת, עמ' קנב; צו ע"א, ד"ה קא, עמ' קסז; תוספות ישנים, יבמות, כג ע"ב, ד"ה ומאי, מהדורת א' שושנה, ירושלים וקליבלנד תשנ"ב, עמ' קלד–קלה; כו ע"א, ד"ה אלמ, עמ' קמו; כו ע"ב, ד"ה מדקאמרת, עמ' קנה. אחד מכללי הפלפול קבע שכאשר ברייתא מובאת במלואה כל אחד מחלקיה נצרך לסוגיה, וזאת גם כאשר דומה שרק פסקה אחת רלוונטית. ראו: דימטרובסקי, הפלפול (לעיל הערה 1), עמ' קמד–קמה. אמירה זאת קיימת בתוספות פרץ לעירובין (שם): 'וקתני סיפא [...] וא' [ם] ת'אמר] למה לי לאיתויי תרווייהו רישא וסיפ'א], ו' [ש] ל' [ומר] דתרווייהו צריכי' (לה ע"א, ד"ה 'וקתני', עמ' קז; כ"י אוקספורד, בודלי 132 Opp. [נויבאוואר 2362], דף 27א. ראו גם: מה ע"ב, ד"ה 'ותניא', עמ' קמו–קמז).

40 ראו: תא-שמע, כנסת אשכנז (לעיל הערה 1), עמ' 346, 351, 363–364; אורבך, תוספות (לעיל הערה 1), עמ' 754; דימטרובסקי, הפלפול (שם), עמ' קיז, קכג, קמ, קמט, קנא, קנח–קנט; בויראין, העיון (לעיל הערה 1), עמ' 24–36, 72; בנטוב, שיטת (לעיל הערה 1), עמ' לו, עד–עה. ניתן לראות את הדוגמה הדתית ככסות אידאולוגית שמטרתה הצדקת המאמץ העיוני, שכן אם נניח מראש שעריכת התלמוד רשלנית, אין מקום ליצירת מתודולוגיה לניתוח מדוקדק של מבנה הסוגיה. ראו: רפל, הוויכוח (לעיל הערה 3), עמ' 29.

41 דימטרובסקי טען שראשית המאמץ לחיפוש סדר בסוגיה נמצאת בתוספות הקדומות. בעלי התוספות קבעו שמשמעות המונח התלמודי 'אי הכי' היא שרק כעת, לאור ההנחה המחודשת, יש מקום לקושיה. כראיה לדבריו הפנה דימטרובסקי לשארית יוסף (לעיל הערה 35), כלל יד, ז ע"ב. ראו: דימטרובסקי, הפלפול (שם), עמ' קמט, קנא. ראוי לציין שהתוספות המצוטטות במקור זה הדגישו שפעמים רבות גם שאלה המסוגגות 'אי הכי' ניתן היה להקשות במקום אחר: 'האי אי הכי אין אי א' [מרת] ב' [שלמא], דמעיקרא נמי ה' [וה] מ' [צי] לאקשוויי הכי, וכן יש הרבה בתלמוד' (תוספות, בבא מציעא צג ע"א, ד"ה אי', כ"י פרמה, פלטינה 2597 דה

התלמוד הנגיד שתי ברייתות שעניינן תנור שהוסק בקליפות ערלה. הברייתא הראשונה הבחינה בין תנור חדש, שהתקשה באמצעות עצי הערלה, ולכן יש לשבור אותו, ובין תנור ישן, שנוצר עוד לפני ההיסק האסור, ושיש רק להמתין עד שחזמו יפוג. ברייתא זו גם הביאה את דברי רבי, שאסר לאכול פת שנאפתה בעצי הערלה. לעומת זאת הברייתא השנייה הסתפקה גם בתנור חדש בדרישה להצנן אותו. הסוגיה טענה שרבי, שהחמיר ואסר את הפת, הוא העומד מאחורי הברייתא הראשונה, הדורשת לנתץ את התנור. האנלוגיה נדחתה בנימוק שבתנור חדש פת שתיאפה לאחר מכן בעצי היתר, תושפע רק בעקיפין מעצי הערלה שיצרו את התנור, ושלא ניתן להשוות זאת להשפעה הישירה של עצי ערלה האופים את הפת: 'תנו רבנן תנור שהסיקו בקליפי ערלה [...] חדש יותץ, ישן יוצן, אפה בו את הפת, רבי אומר הפת אסורה, וחכמים אומרים הפת מותרת [...] והא תניא בין חדש ובין ישן יוצן, לא קשיא, הא רבי, והא רבנן, אימור דשמעת ליה לרבי משום דיש שבח עצים בפת, זה וזה גורם מי שמעת ליה'.⁴²

ר"י העיר שככלל גם במעורבות זניחה של איסור יש לכתחילה למנוע את השימוש, אולם הריסת תנור אינה נדרשת באיסור המסווג לכתחילה. דברי תוספות שנגן חוזרים בסגנון שונה בתוספות פרץ:

תוספות שנגן	תוספות פרץ
חדש [...] דא' [ף] ע' [ל] פ' [י] שכשיסיקוהו אחרי כן בעיצים של היתר, מותר לאפות בו, דהוי זה וזה גורם, התנור של איסור, והעצים של היתר, מ' [כל] מ' [קום] לכתחלה אסור [...] ונתיצה בתנור היינו דוקא לכתחלה [...] וי' [ש] ואומ' [ר] ר' [...] אם נאמר יותץ מפסיד את התנור, מ' [פי] ר'. ⁴³	דחד' [ש] [...] דהא איכ' [א] זה וזה גורם, זה גורם שהתנור עמד על ידי עצים דאסור, וזה גורם כשהוסק בעצי היתר ואפה בו הפת [...] ונתיצה בתנור היינו דוקא לכתחלה [...] וי' [ש] ל' [ומר] דקים ליה נתיצת התנור היינו דיעב' [ד], כיון דאיכ' [א] הפסד מרובה. ⁴⁴

רוסי 652; ריצ'לר 732], דף 95א). בניגוד לכך בעלי הפלפול הניחו שקושיה מועלית תמיד במיקום מיטבי, ללא קשר למינוח התלמודי הננקט. בנטוב הביא שתי דוגמאות לדין בסדרה של סוגיה הקיים כבר אצל ראשוני קטלוגיה במאה השלוש עשרה, אולם לדבריו רק בעלי העיון דנו בשאלות אלו בצורה שיטתית. ראו: בנטוב, שיטת (שם), עמ' עד-עה. ראוי לציין שהדוגמה הראשונה שהביא בנטוב עניינה הסדר של משנה ולא של סוגיה תלמודית. ראו: רמב"ן, קידושין ב ע"א, ד"ה 'מתני', מהדורת ד' הכהן, ירושלים תשס"ה, עמ' ה. הדוגמה השנייה דנה בשתי קושיות נפרדות, והרמב"ן תמה מדוע חר התלמוד להקשות תחילה על המילה השנייה במשנה, ורק לאחר מכן עבר לדון במילה הראשונה. ראו: רמב"ן, קידושין ב ע"א, ד"ה 'גמרא', עמ' ט. זאת שלא כמו השאלה הקלסית של הפלפול, שעניינה מדוע אותה קושיה עצמה הועלתה רק בשלב מאוחר של הסוגיה. על ההנחה בתוספות הקדומות שהסוגיה אינה מסודרת ראו: אפשטיין, מחקרים (לעיל הערה 11), עמ' 667-669. ההתמקדות של הפלפול במבנה הובילה לנטישת העיסוק בתוכן ובעיקרון. ראו: רביצקי, לוגיקה (לעיל הערה 1), עמ' 276-277; דימיטרובסקי, הפלפול (שם), עמ' קיז,

42 בבלי, פסחים כו ע"ב.

43 שנגן, פסחים (לעיל הערה 17), כו ע"ב, ד"ה 'בין' (1), עמ' סו; כ"י אוקספורד, דף 33א-ב.

44 פרץ, פסחים (לעיל הערה 18), כו ע"ב, ד"ה 'זה', עמ' מה; כ"י אוקספורד, דף 106א.

לאחר החזרה על תוספות שנץ פיתח ר' פרץ את הדיון באמצעות מתודת הפלפול. הוא הקשה מדוע הטיעון בדבר המעורבות הכפולה של עצי היתר ואיסור בתנור חדש לא הועלה מיד לאחר הבאת הברייתא הראשונה: 'ומ' [כל] מ' [קום] ק' [שיא], דאמאי המתין למיפרך האי קושיא דעד כאן, הוה ליה למיפר' [נ] מדלעיל, אמאי אמ' [רינן] חדש יותך, הא הוה ליה זה וזה גורם מותר'.⁴⁵ התשובה של ר' פרץ יוצאת מנקודת המוצא האנכרוניסטית שהסוגיה התלמודית הכירה את דברי התוספות, ושהסוגיה כבר בשלב הראשון הייתה מודעת לטענות שיועלו בשלבים מאוחרים. על פי הנחות יסוד אלו סווגה הברייתא הראשונה כפועלת לפי הדרישות לכתחילה. כפי שנזכר בתוספות 'זה וזה גורם' אוסר מלכתחילה, ולכן הנתיצה נתפסה כדרישה לגיטימית: 'זי' [ש] ל' [ומר] דלעיל ודאי לא מצינן למימר הכי [...] דה דאמרי' [נן] זה וזה גורם מותר, היינו דוק' [א] דיעב' [ד], אבל לכתחלה אסור, ונתיצת התנור הוי לכתחלה'.⁴⁶

רק בשלב הבאת הברייתא השנייה השתנתה התפיסה של הברייתא הראשונה. הדרישה הקלה בברייתא השנייה להצנ את התנור קיימת גם בדיעבד, וממילא יש להניח שגם דרישת השבירה בברייתא הראשונה היא בדיעבד. לכן רק בשלב זה ניתן היה להקשות הרי 'זה וזה גורם' מותר בדיעבד: 'אבל השת' [א] דק' [א] מ' [שמע] ל' [ה] הבריית' [א] דבין חדש ובין ישן יוצן, א' [ס] כ' [נ] ש' [מע] מ' [ינה] דנתיצת התנור הוי דיעבד, ומ' [שום] ה' [כי] פריך מי שמעת ליה'.⁴⁷ ראוי לציין שהעמידה על התפיסה העיונית המתחלפת במהלך התקדמות הסוגיה היא ממאפייני הפלפול.⁴⁸ דיונים רבים של פרץ עניינם מבנה הסוגיה.⁴⁹

המודעות לאפשרות המנוגדת

האמונה בעליונותם האינטלקטואלית של חכמים הובילה לקביעה שכל צד בדיון תלמודי היה מודע לכל השיקולים שביסוד עמדתו של הצד השני, ולמרות זאת הוא דבק בגישתו. לכן לפי

45 שם.

46 שם.

47 שם.

48 ראו: דימיטרובסקי, הפלפול (לעיל הערה 1), עמ' קכג; בוירין, העיון (לעיל הערה 1), עמ' 22; פרץ, בבא קמא (לעיל הערה 11), מד ע"א, ד"ה 'במתחכך', עמ' קנב; קב ע"ב, ד"ה 'נעשה', עמ' רפו.
49 ראו: פרץ, ברכות מה ע"ב, ד"ה 'אי הכי', ירושלים תשנ"ו, עמ' נג; פרץ, עירובין (לעיל הערה 39), ב ע"ב, ד"ה 'בין', עמ' ו; פרץ, יומא (לעיל הערה 39), כח ע"ב, ד"ה 'ואי', עמ' ג; פרץ, ביצה (לעיל הערה 15), לח ע"ב, ד"ה 'הרי', עמ' מט; פרץ, בבא מציעא (לעיל הערה 39), יד ע"ב, ד"ה 'מדרישא' (1), עמ' לו; יד ע"ב, ד"ה 'מדרישא' (2), עמ' לו; טו ע"א, ד"ה 'אלא מעתה', עמ' לח; כו ע"א, ד"ה 'לא', עמ' ס; לו ע"א, ד"ה 'רישא', עמ' פד; נב ע"א, ד"ה 'יתר', עמ' קיד; נב ע"ב, ד"ה 'מתיבי', עמ' קיד; תוספות ישנים, יבמות (לעיל הערה 39), ג ע"ב, ד"ה 'לא', עמ' כג; כג ע"ב, ד"ה 'ומאי', עמ' קלד-קלה; תוספות מהר"ם ורבינו פרץ, יבמות מב ע"א, ד"ה 'ותמתין', מהדורת ה' פרוש, ירושלים תשנ"ו, עמ' קיב. לאור תפיסת העריכה המושלמת צמצם ר' פרץ את משמעות הכלל 'אין סדר למשנה'. ראו: פרץ, מכות ב ע"א, ד"ה 'תנא', ירושלים תשנ"ו, עמ' ד.

מתודת הפלפול לאחר שתמיהה בסוגיה מיושבת, יש לשוב ולבחון מה חשב המקשה כשהציג את שאלתו, שהרי הוא ידע מראש את התשובה הפשוטה שניתנה.⁵⁰ תפיסה זו קיימת בתוספות פרץ, שחזר והדגיש שהמקשה ידע מראש את התגובה העתידית של המתרחץ.⁵¹

לדוגמה ר' יוחנן טען שלפי עמדת ר' יהודה חכמי ארץ יהודה התירו לעשות מלאכה בערב פסח בי"ד בניסן וחכמי הגליל אסרו. הסוגיה התלמודית הקשתה מברייתא שבה קבע ר' יהודה שהתאריך האחרון לשתיילה כדי להיפטר מאיסור חדש החל בחג הפסח הוא י"ג בניסן. ממקור זה משתמע שבי"ד המלאכה אסורה. הסוגיה תירצה שהדברים מכוונים לגליל, ששם מלאכה אכן אסורה בי"ד. ועל כך המשיכה הסוגיה להקשות שגם בגליל ניתן היה לשתול בלילה אור לי"ד בניסן: 'אמר ר' יוחנן [...] וסבר ר' יהודה ארבעה עשר מותר בעשיית מלאכה, והתניא ר' יהודה אומר המנכש בשלושה עשר [...] בשלושה עשר אין, בארבעה עשר לא [...] אמר רבא בגליל שנו, והאיכא ליליא'.⁵²

ר' פרץ תמה: הרי המקשה בסוגיה ודאי היה מודע לתירוץ האפשרי שהברייתא נאמרה בגליל, ומדוע בחר להעלות את דבריו? התשובה של ר' פרץ היא שהמקשה חתר בצעד מכוון להגיע אל התירוץ הצפוי,⁵³ וזאת במטרה לשאול את השאלה האמיתית – הרי גם בגליל מותר לעבוד בלילה:

50 בויארין, העיון (לעיל הערה 1), עמ' 19–20, 27; אורבך, תוספות (לעיל הערה 1), עמ' 754, 766; רפל, הוויכוח (לעיל הערה 3), עמ' 14, 35; דימיטרובסקי, הפלפול (לעיל הערה 1), עמ' קכג, קכו, קלט, קמג–קמד; ברויאר, החילוקים (לעיל הערה 1), עמ' רמח; בנטוב, שיטת (לעיל הערה 1), עמ' לה, סו, פא, צ; תא-שמע, כנסת אשכנז (לעיל הערה 1), עמ' 346–347, 365, הערה 22, עמ' 363; הנ"ל, הספרות (לעיל הערה 6), ב, עמ' 144.

51 ראו: תא-שמע, הספרות (שם), ב, עמ' 112.

52 בבלי, פסחים נה ע"א.

53 כבר התלמוד הבבלי נהג לעמת את המקשה לאחר התירוץ באמירה 'ודקארי לה מאי קארי לה'. ביטוי זה חוזר בתלמוד שלוש עשרה פעם. ראו: ר' עקיבא איגר, גליון הש"ס, כתובות טז ע"א. ראו גם: ב"מ לוין, רבנן סבוראי ותלמודם, ירושלים תרצ"ז, עמ' 35. בנטוב טען שהתוספות המשיכו קו פעולה זה. ראו: בנטוב, שיטת (לעיל הערה 1), עמ' סו. ואולם הוא לא הפנה למראי מקומות. בדיקה בפרויקט השו"ת מעלה חמישה מראי מקומות בתוספות על הדף. ריכוז חריג של שלושה מראי מקומות נמצא בעבודה זרה (טו ע"ב, ד"ה 'והרי'; לט ע"ב, ד"ה 'התם'; מב ע"א, ד"ה 'הכא'). התוספות למסכת זו הן בעריכת פרץ. ראו: אורבך, תוספות (לעיל הערה 1), עמ' 654–657. והדבר מחזק את הטענה שדיון כזה הוא מאפיין של תוספות פרץ. שני מראי מקומות נוספים ראו: בבא קמא ק ע"א, ד"ה 'שאני'; בבא מציעא מח ע"א, ד"ה 'דברים'. אורבך הציג מובאת תוספות המצביעה על דיוק תלמודי שתכליתו הכשרת הקרקע לקושיה: 'הא גט יוצא מתחת ידי שניהם כשר לרבנן' [מקדינ] [מקדינ] לפי שרוצה לישאל וכי אין גט יוצא וכו' במאי פליגי, דבגט יוצא מתחת ידי שניהם ניתא ליה דפליגי' (גטין טז ע"ב, ד"ה 'הא', כ"י פרמה [לעיל הערה 35], דף 375). ראו: אורבך, תוספות (לעיל הערה 1), עמ' 717 והערה 87 (מראה המקום אצל אורבך מוטעה). יש להדגיש שכאן, שלא כמו אצל פרץ, אין דיון במשמעות השאלה לאור התירוץ המוצע, וגם האפשרות שתשובה נועדה לגרור שאלה חדשה לא הועלתה. דומה שר' פרץ הרחיב את גבולותיה של מתודה תלמודית, ושבועלי הפלפול לאחר מכן הפכו זאת לדפוס פעולה שיטתי. ההרחבה הכמותית היא כמוכן בעלת משמעות איכותית. בעוד שהתלמוד דן במקרים של תשובה פשוטה ומתבקשת, בעלי הפלפול הניחו באופן מלאכותי שכל תשובה הייתה ידועה מראש למקשה המושלם. ראוי לציין שבספרות הכללים של המעיינים הספרדים נטען שקושיית 'ודקארי לה',

'וא' [ם] ת' [אמר] והמקשה מה היה סבור, וכי לא היה לו לידע שיאמר לו כן דמיירי בגליל, וי' [ש] ל' [ומר] דא' [יין] ה' [כי] נ' [מי], ולא הוה טרי ואזיל אלא תרי (כך!) לבא לקושיא אחרת שמקש' [ה] והאיכ' [א] לילה'.⁵⁴ בדיון זה הסתמך ר' פרץ על קביעה נוספת הקיימת במתודת הפלפול – שיש לייחס את כל שאלות הסוגיה למקשה אחד.⁵⁵ ר' פרץ גם הניח שהסוגיה התלמודית בנויה בדומה למבנה הסינתטי של הפלפול, שבו תירוץ נועד להוביל לקושיה וחוזר חלילה.⁵⁶ שאלות מעין אלו הועלו בסוגיות נוספות בתוספות פרץ.⁵⁷

המוסכמה בדבר ההסתכלות המורכבת של המתדיינים לא עמדה תמיד במבחן המציאות. במקרים מסוימים הניתוח האנליטי של הסוגיה הצביע על כך שלאור סברת אחד הצדדים לא היה מקום לקושיה. בסוגיות אלו דנו בעלי הפלפול בשאלה מה הבין כל אחד מדברי חברו.⁵⁸ ניתן למצוא קביעה זו בדיון בתוספות ישנים ליבמות שעניינו ייבום. קובץ זה, בדומה לשאר תוספות פרץ, נכתב בידי תלמיד שלו.⁵⁹

נישואי ייבום בנויים על גילוי עריות, שהרי ככלל אשת אח אסורה על האח. הבבלי ביבמות דן באפשרות שייבום יתקיים גם במקרים שיש בהם קרבת משפחה נוספת בין היבם ליבמה, כאשר היבמה נוסף על היותה אשת אח היא גם אחות אשתו של גיסה. הסוגיה מנסה להגיע אל יעד זה באמצעות שני כלים תלמודיים: 'מה מצינו' ו'הואיל ואישתרי'. 'מה מצינו' הוא התווית

המאחרת מעצם מהותה, היא הוספה מאת עורך התלמוד או הסבוראים, ואינה חלק מהתלמוד המקורי: 'וכל דקארי להא [...] יתכן שהוא דברי בעל הגמרא רוצה לומר מסדר הגמרא, ויש מי שאומר שהוא מתוספת רבנן סבוראי' (ר' ישועה הלוי, הליכות עולם, שער ב, ד, מהדורת ש' פורטנוי, ירושלים תשנ"ח, עמ' כא). ייתכן שהמודעות לאיחור של השאלה אפשרה לבעלי העיון להשתמש בה בעצמם ולהרחיב את גבולותיה. תא-שמע הניח ששיטת העיון בנויה על עקרונות הלימוד של האמוראים המאוחרים. ראו: תא-שמע, כנסת אשכנז (לעיל הערה 1), עמ' 352, הערה 16. יש בדבריי כדי לחזק הנחה זו.

54 פרץ, פסחים (לעיל הערה 18), נה ע"א, ד"ה 'אמר', עמ' פד; כ"י אוקספורד, דף 126ב.

55 ראו: בויאריין, העיון (לעיל הערה 1), עמ' 20, 25.

56 ראו: שם, עמ' 30, הערה 89; דימיטרובסקי, הפלפול (לעיל הערה 1), עמ' קלט.

57 פרץ, עירובין (לעיל הערה 39), טו ע"ב, ד"ה 'והא', עמ' נא; מג ע"ב, ד"ה 'א', עמ' קלז-קלח; צ ע"ב, ד"ה 'לרב', עמ' רעז; פרץ, סוכה (לעיל הערה 33), כא ע"א, ד"ה 'היה', עמ' לו; פרץ, בבא קמא (לעיל הערה 11), ד ע"א, ד"ה 'אע"ג', עמ' כה; כח ע"א, ד"ה 'ואי', עמ' צז; לו ע"א, ד"ה 'מיתבי', עמ' קכח; מ ע"א, ד"ה 'משום', עמ' קלז; מא ע"ב, ד"ה 'אמר', עמ' קמב; מט ע"א, ד"ה 'מי', עמ' קסט; נב ע"ב, ד"ה 'ת"ש', עמ' קעז; ק ע"א, ד"ה 'התם', עמ' רפ; פרץ, בבא מציעא (לעיל הערה 39), מה ע"א, ד"ה 'ירושלים', עמ' ק; קיא ע"א, ד"ה 'מתקיף', עמ' קפד; תוספות ישנים, יבמות (לעיל הערה 39), יג ע"ב, ד"ה 'תינח', עמ' פב; תוספות מהר"ם ורבינו פרץ, יבמות (לעיל הערה 49), יד ע"ב, ד"ה 'לאפוקי', עמ' לז; כג ע"ב, ד"ה 'דיקא', עמ' עג; כו ע"א, ד"ה 'ש"מ', עמ' פא; כט ע"ב, ד"ה 'א', עמ' צג; לח ע"ב, ד"ה 'אביי', עמ' קא; נב ע"א, ד"ה 'מכת', עמ' קמד. גם המתרחץ היה מודע כמובן לדברי המקשה. ראו: פרץ, עירובין (שם), מ ע"א, ד"ה 'הנהו', עמ' קכד; בבא קמא (שם), ע ע"ב, ד"ה 'לענין', עמ' רל. ראו גם: ליפשיץ, שיטת (לעיל הערה 19), עמ' 289–290, 296–297.

58 בויאריין, העיון (לעיל הערה 1), עמ' 21–27. רפל, הוויכוח (לעיל הערה 3), עמ' 37–39, 111; תא-שמע, כנסת אשכנז (לעיל הערה 1), עמ' 351; בנטוב, שיטת (לעיל הערה 1), עמ' סח.

59 תוספות ישנים, יבמות (לעיל הערה 39), מבוא, עמ' 26–29.

עיקרון הנוגע לכל תחומי ההלכה. הכלל בסוגיה שלפנינו קבע שמצוות עשה דוחה גם איסורי כרת חמורים. הצעה זאת נדחתה בנימוק שייבום דוחה איסור חמור אחד ולא שניים. האפשרות השנייה, 'הואיל ואישתרי', מתמקדת בדין המקומי, וקובעת שכפי שהותר בייבום גילוי עריות מסוג אחד, כך ניתן להתיר גילוי עריות מסוג נוסף: 'תיתי במה מצינו מאשת אח, מה אשת אח מייבמה, אף אחות אשה תתייבם, מי דמי, התם חד איסורא, הכא תרי איסורי, מהו דתימא הואיל ואישתרי אישתרי'.⁶⁰

לאחר דיון ארוך הגיעו תוספות ישנים ליבמות למסקנה שהתלמוד לא העלה על דעתו שמצוות עשה תדחה איסור כרת. ועל האמירה התלמודית המפורשת התגברו באמצעות הטענה שמדובר בחוסר הבנה של הצד השני:

וא"ת [ואם תאמר] ולימא דמצינו עשה דוחה לא תעשה שיש בו כרת מאשת אח דמיבמה [...] אלא ודאי [...] ולא למילף מיניה ילפותא גמורה, בא לומ' [ר] דנימ' [א] בכל מקום דעשה דחי לא תעשה שיש בו כרת, והמקשה שהקשה מי דמי לא הבין, והיה סבור דעת המתירן היה מטעם ילפות' [א] גמורה ולומ' [ר] דדחייה בכל מקום, ועל כן אמ' [ר] מי דמי, והמתירן השיבהו אין דעתי לומ' [ר] ילפות' [א] גמורה, אלא מזה דהואיל אשתראי.⁶¹

יש דוגמאות נוספות לטיעון מעין זה בתוספות פריץ.⁶²

סברה מבחוץ

מתודת הפלפול דורשת מהלומד לעמוד בכוחות עצמו על הדין המופיע במקור שלפניו. אם הספר תואם את הסברה העצמית, יש לבחון מה החידוש שלשמו נכתבו הדברים. במקרה ההפוך יש לראות את תכלית הטקסט בשלילת ההיגיון העצמי, ולבחון את הבעייתיות הקיימת בחשיבה האישית. ההסתכלות המנותקת מהטקסט נקראת סברה מבחוץ.⁶³ הנחת עבודה זו קיימת בתוספות ישנים ליבמות כפי שעולה מהדוגמה הבאה.

הפסוק בספר דברים (כה 5) מחייב בייבום 'אחים יחדו'. התלמוד הסביר את הצורך בהגדרה הכפולה בכך שהמילה אח יכולה להתפרש כקרבה כל שהיא, כפי שהגדיר אברהם את הקרבה

60 בבלי, יבמות ז ע"ב.

61 תוספות ישנים, יבמות (לעיל הערה 39), ג ע"ב, ד"ה 'לא', עמ' כב-כד; כ"י סינסינטי, היברו יוניון קולג' 80, דף ב6-א7.

62 פריץ, בבא קמא (לעיל הערה 11), מד ע"א, ד"ה 'במתחכך', עמ' קנא; נו ע"א, ד"ה 'מהו', עמ' קפט. ראו גם: אורבך, תוספות (לעיל הערה 1), עמ' 724, הערה 17. דיון בטענה שמתודה זו קיימת כבר בתוספות הקדומות ראו להלן בנספח למאמר זה.

63 בנשוב, שיטת (לעיל הערה 1), עמ' ג; ברויאר, החילוקים (לעיל הערה 1), עמ' רמז; דימיטרובסקי, הפלפול (לעיל הערה 1), עמ' קל-קלו; בוירין, העיון (לעיל הערה 1), עמ' 10-14, 43.

בינו ובין לוט בן אחיו 'אנשים אחים אנחנו' (בר' יג 8). לכך נצרכה המילה יחדיו, ללמד שמדובר באחים היורשים אב משותף. לעומת זאת לימוד מהמילה יחדיו לבדה היה משמיע אחים מאב ומאם משותפים, ולכך נאמר אחים, ללמד שמספיק אב משותף: 'איצטריך למכתב אחים ואיצטריך למכתב יחדו, דאי כתב רחמנא אחים ה"א לילף אחוה אחוה מלוט [...] כתב רחמנא יחדו המיוחדים בנחלה, ואי כתב רחמנא יחדו, הוה אמינא דמייחדי באבא ובאמא, צריכא'.⁶⁴

בתוספות ישנים ליבמות נטען שאם כל תכליתה של המילה יחדיו לשלול לימוד שגוי מאחים, ניתן לוותר על הפסוק כולו, וממילא לא יהיה צורך לנטרל את המשמעות המוטעית. התשובה של תוספות ישנים היא שהחשיבה העצמית דורשת שייבום יתבצע רק באחים מלאים, מאב ומאם משותפת. הפסוק נדרש כדי לשלול את הסברה החיצונית, וממילא יש צורך בכפל המילים על מנת להגיע אל המשמעות המדויקת: 'צ"ע [צריך עיון] אמאי איצטריך למיכתב אחים דלוט ויחדיו, לישתוק מתרויהו דמשום דכתו' [ב] חד איצטריך אידך, וי"ל [ויש לומר] דמסברא ידע' [נן] דמייחדי באבא ואמא משום חומר דאשת אח דמישתרייא גביה, וא"כ [ואם כן] איצטריך אחים לומ' [ר] דלא בעינן אחוה מיוחדת גמורה, דהא אף מאחין דלוט אית לן למילף, וכיון דאיצטריך אחים דלוט איצטריך נמי יחדיו כדמפרש תלמודא, לא אמרתי'.⁶⁵ יש בתוספות פרץ דוגמאות רבות נוספות של סברה מבחוק.⁶⁶

תוספות גורניש, שזמנן ומקומן אינם ברורים, נמנות עם היצירות המרכזיות של תקופת הפלפול.⁶⁷ בתוספות גורניש ליבמות ניכר דמיון רב למובאה שהבאתי מתוספות פרץ: 'שהסבר' [א] מבחוק דיבום מאב ואם [...] אי לא ג' [זירה] ש' [וזה] [...] הקשה הר"ם [...] ולשתוק מיחדיו

64 בבלי, יבמות יז ע"ב.

65 תוספות ישנים, יבמות (לעיל הערה 39), יז ע"ב, ד"ה 'ואי', עמ' קד; כ"י סינסינטי (לעיל הערה 61), דף 25ב. האמירה 'לא אמרתי' נועדה לציין שמחבר הקובץ קיבל את הדברים מאחר. ראו הערה 15 של המהדיר שם.

66 תוספות ישנים, יבמות (שם), ג ע"ב, ד"ה 'לא', עמ' כב; ה ע"ב, ד"ה 'טעמ', עמ' מב; ו ע"ב, ד"ה 'וטעמ', עמ' מז; ז ע"א, ד"ה 'מה', עמ' נ; ח ע"ב, ד"ה 'ואפוך', עמ' נח; כ ע"א, ד"ה 'אי', עמ' קכ; כט ע"ב, ד"ה 'כל', עמ' קפה; כט ע"ב, ד"ה 'זאת', עמ' קפה; פרץ, עירובין (לעיל הערה 39), ב ע"א, ד"ה 'ואיבעית', עמ' ד; פרץ, יומא (לעיל הערה 39), עד ע"ב, ד"ה 'איצטריך', עמ' טו; פרץ, ביצה (לעיל הערה 15), ה ע"ב, ד"ה 'מכדי', עמ' י; פרץ, בבא קמא (לעיל הערה 11), ב ע"ב, ד"ה 'אבל', עמ' יז; עא ע"א, ד"ה 'מאי', עמ' רלא; צג ע"א, ד"ה 'אחד', עמ' רסט; צג ע"א, ד"ה 'הא', עמ' רעא; קא ע"א, ד"ה 'הנאה', עמ' רפב; פרץ, סנהדרין, נ ע"א, ד"ה 'נאמר', ירושלים תשנ"ו, עמ' טו; תוספות מהר"ם ורבינו פרץ, יבמות (לעיל הערה 49), ה ע"ב, ד"ה 'זהק', עמ' ג; ו ע"א, ד"ה 'אלא', עמ' ד. ראו גם: ליפשיץ, שיטת (לעיל הערה 19), עמ' 111.

67 דימיטרובסקי, הפלפול (לעיל הערה 1), עמ' קיא, קכו; תא-שמע, כנסת אשכנז (לעיל הערה 1), עמ' 345–370. רביצקי, לוגיקה (לעיל הערה 1), עמ' 184–185. אורבך, תוספות (לעיל הערה 1), עמ' 756–770; ברויאר (לעיל הערה 3), עמ' 187; חבצלת ופלס, ממשיכי (לעיל הערה 5), עמ' יב–יד.

68 תא-שמע טען שבגורניש משמעות הסברה מבחוק, שלא כמקובל בספרד, אינה חשיבה אישית, אלא הטיעון האמתי העולה ממהלך הסוגיה. ראו: תא-שמע, כנסת אשכנז (שם), עמ' 351–352. ואולם בקטע המצוטט הגדירו תוספות גורניש את האמירה המוטעית שהאחים הם מאב ומאם סברה מבחוק, ואין מקום לדברי תא-שמע. ראוי להדגיש שר' פרץ המובא בתוספות גורניש נמנה עם חכמי אשכנז בראשית המאה החמש עשרה, ואין המדובר בתוספות פרץ. ראו: תא-שמע, כנסת אשכנז (שם), עמ' 360.

[...] ונר'אה] אי לאו יחדיו הייתי אומר [...] מן האם ג'ם] כ'ן] מיבם, היכא דאית ליה דאחיך מאב'.⁶⁹ דמיון זה מחזק את הטענה שבתוספות פרץ כבר ננקטה המתודה הפלפולית.⁷⁰

מינוח

העדיפות המוקנית בשיטת העיון לטקסט על פני התוכן מיקדה תשומת לב רבה במינוח התלמודי.

69 תוספות גורניש, יבמות יז ע"ב, ד"ה 'גמ', ירושלים תשמ"ה עמ' כד; כ"י מוסקווה, ספריית המדינה הרוסית, גינצבורג 7, דף 151ב. על הזיקה בין תוספות ישנים לתוספות גורניש ראו: דימיטרובסקי, הפלפול (לעיל הערה 1), עמ' קלג, הערה 108, עמ' קלו, הערה 131. דימיטרובסקי טען שהסברה מבחוח קיימת כבר אצל רשב"ם. אציג את הראיה שהביא לדבריו. השומר הראשון הנזכר בפרשת משפטים נדרש לשלם כפל אם שיקר בשבועה, ואילו השומר השני מחזיר את הקרן לאחר גנבה. התלמוד קבע שמצד ההיגיון עדיף למפקיד לקבל קרן מיד מאשר להמתין לכפל לאחר שבועת שקר. לכן יש להניח שהשומר השני, שהמפקיד מקבל ממנו תנאים מועדפים, הוא שומר שכר: 'ראשונה בשומר חנם, שניה בשומר שכר, איפוך אנא, מסתברא שניה בשומר שכר שכן חייב בגניבה ואבידה, אדרבה ראשונה בשומר שכר שכן משלם תשלומי כפל בטוען טענת גנב, אפילו הכי קרנא בלא שבועה עדיפא מכפילא בשבועה' (בבלי, בבא מציעא דף ע"ב). התוספות שאלו כיצד יסווגו חכמים שאינם מקבלים סברה זו את פרשת שומרים. ולשם כך העלה רשב"ם הצעה משלו, החופפת לסברה התלמודית: 'וא'ם]ת'אמר]ר' אלעזר (וכך !!) ור' יוחנן] דלית להו האי סברא, מנ'א]ל'ן] דבפ'רשה] ראשונה בשומר חנם ושנייה בשומר שכר דברי'ש] השואל לא קים ליה אלא מהאי סברא דקרנא עדיפ'א], ופי'רש] רבי'נן] שמואל דמסברא ידעינן דפרשה ראשונה כתב כסף או כלים דרגילות הוא לשומרם בחנם דליכא טירחא בהו, ופרש'ה] שנייה כתי'ב] בהמה דאיכא טירח'א] ורגילות לשומר'ה] בשכר' (תוספות על הדר, בבא מציעא מא ע"ב, ד"ה 'קרנא', כ"י פרמה [לעיל הערה 41], דף 37א). סברה מבחוח נועדה לאתגר את הטקסט בהצעה חלופית, ואילו בדיון כאן פסע הרשב"ם לאור המתווה התלמודי, והחלופה המוצעת היא פרשנית בלבד.

70 נטען במחקר שמתודת הסברה מבחוח היא אשכנזית, ושמשכנו עברה לעיון הספרדי. ברויאר הסתמך על השפה הגרמנית, שבה המילה מבחוח קיימת בהוראה של בעל פה, auswenig, והביטוי חוץ חוזר במקורות אשכנזיים במובן של בעל פה. ראו: ברויאר, החילוקים (לעיל הערה 1), עמ' רמו. ראוי לציין שחוקר במובן שאיננו חלק מהטקסט התלמודי הכתוב ניתן למצוא כבר ב'ספר העיטור': 'וטעם חיצוני הוא' (אות ק' קידושין, מהדורת מ' יונה, ורשה תקס"א, א, ב, דף עו ע"ד). דימיטרובסקי הוכיח את הטענה מן העובדה שסברה מבחוח מופיעה בשימוש שוטף במקורות האשכנזיים מראשית תקופת הפלפול, ואילו אצל הספרדים היא נזכרת רק מימי ר' יצחק קנפנטון, שראה צורך להסביר את משמעות המושג. ראו: דימיטרובסקי, הפלפול (שם), עמ' קלה-קלו. ייתכן שההסבר של קנפנטון אינו בהכרח סממן של איחור אלא יש לראותו על רקע המסורת הספרדית הרציונלית, שארגנה את הלימוד בכללים מובחנים. לדבריי שהסברה מבחוח קיימת כבר בתוספות פרץ, הייחוס האשכנזי מובן מאליו. בויארין עמד על הסבר נוסף לסברה מבחוח, והוא המשמעות הנובעת מהלשון, ושאינה נאמרת במפורש. לדבריו זו מתודה ספרדית השאובה מהפרשנות הערבית לאריסטו. ראו: בויארין, העיון (לעיל הערה 1), עמ' 54–55. ראוי לציין שגם דרך פרשנות זו קיימת בתוספות פרץ: 'דלפי רש"י נחא, דפי'רש] שהגוי בן עירו היה, וא'ף] ע'ל]ג'ב] דלא פי'רש] כן בספר, מ'כל] מ'קום] לא ק'ש] דאין צריך לפר'ש] זה, דסתמא דמילת'א] כך הוא שהשואל כלי מן הגוי שואל מאותו שדר בעירו' (פרץ, עירובין [לעיל הערה 39], מז ע"ב, ד"ה 'יש', עמ' קנא; כ"י אוקספורד [לעיל הערה 18], דף 38א. ראו גם: פרץ, עירובין [שם], סח ע"א, ד"ה 'וניקני', עמ' רח; פד ע"ב, ד"ה 'גג', עמ' רסג). למשמעות נוספת של סברה מבחוח ראו: רביצקי, לוגיקה (לעיל הערה 1), עמ' 251–252.

בעלי העיון דנו במשמעות המדויקת של המונחים התלמודיים, ולפי הכללים שהתוו הם יכלו לאתר סטייה מהשימוש המקובל ולדון במשמעותה.⁷¹ כבר בתוספות פרץ יש דיונים שעניינם משמעות חריגה של ביטוי תלמודי. לדוגמה המשנה הראשונה בבבא קמא קבעה שיש להבחין בין שור, המזיק ברגלו, ובין מבעה, שור המזיק באכילתו: 'לא הרי השור כהרי המבעה'. ר' פרץ הבחין בין המונח 'לא הרי' במשנה זו ובין המשמעות השגורה של המונח. ככלל 'לא הרי' משמעו שהדין זהה בשני המקרים, למרות המאפיינים השונים, ואילו במשנה זו המשמעות היא שלשור ולמבעה יש דינים שונים:

לא הרי השור כהרי המבעה, פי' [רוש] אין קולתו של שור כמו קולתו של מבעה, שיש קולא במבעה שאין בשור, כלומר דשור חמור יותר ממבעה, הילכך לא הוה אתי מבעה משור וכן כולם, והשתא לא הוי כל הני לא הרי דמתני' [תין] כמו לא ראי זה שבכל מקום [...] דבכל הני הפ' [ירוש] אין צד חומרא שבזה גורם הדין, שהרי אינה בחבירו השני, וא' [ף] ע' [ל] פי כן יש בו דין זה, אלא הצד השווה <שבהן> גורם הדין, אפ' {כך} אני אביא הלמד ששוה להם בחומרא זו, וכן לא ראי זה שבכל מקום בעלמא.⁷²

את החריגה הוכיח ר' פרץ מכך שהתלמוד תמה על המשנה 'מאי קאמר',⁷³ ואילו הייתה זו המשמעות הרגילה, לא היה מקום לשאלה זו. לדבריו עמד התלמוד על ייחודיות המושג מכך שהמשנה לא ניסתה לקבוע את המכנה המשותף בין המקרים, ובכך ליצור זהות הלכתית, למרות קיומם של מאפיינים נפרדים:

וא' [ם] ת' [אמר] מי הזקיק אותנו לומר כן, י' [ש] ל' [ומר] מדבעי בגמ' [רא] עלה דלא הרי דמתני' [תין] מאי קאמר' [ר], ואם איתא דלא הרי דהכא ר' [צה] ל' [ומר] כמו בעלמא כדי לבוא להצד השווה, א' [ם] כ' [ן] אמאי תמה התלמוד הכא טפי מגבי לא הרי שבשאר מקומות [...] אינו שואל [...] וא' [ם] ת' [אמר] ואכתי מנין ליה לבעל התלמוד דפי' [רוש] דהכא חלוק משאר המקומות [...] וי' [ש] ל' [ומר] משום דהכא היה לו להזכיר במשנה אותו שהוא למד מהם [...] עוד י' [ש] ל' [ומר] דאם היה עושה כדי לבא להצד השווה כמו בעלמא, א' [ם] כ' [ן] היה לו לחזור ולשנות לא הרי [...] כהרי שלשתן [...] אלא ודאי חלוק הוא מבעלמא.⁷⁴

דיון במשמעותם של כללים תלמודיים ועמידה על סוגיות חריגות נמצאים במקומות נוספים בתוספות פרץ.⁷⁵

71 רביצקי, לוגיקה (שם), עמ' 220–222, 228; בנטוב, שיטת (לעיל הערה 1), עמ' עו–פב.

72 פרץ, בבא קמא (לעיל הערה 11), ב ע"א, ד"ה 'לא הרי', עמ' יג–יד; כ"י לונדון, הספרייה הבריטית Or. 10030, דף 21–22. על מובאה זו ראו: דימיטרובסקי, הפלפול (לעיל הערה 1), עמ' קנב.

73 בבלי, בבא קמא ה ע"א.

74 פרץ, בבא קמא (לעיל הערה 11), ב ע"א, ד"ה 'לא הרי', עמ' יד; כ"י לונדון (לעיל הערה 72), דף 22–ב.

75 פרץ, ברכות (לעיל הערה 49), כב ע"ב, ד"ה 'נחזי', עמ' כד; פרץ, עירובין (לעיל הערה 39), יג ע"א, ד"ה

בדוגמה הקודמת עמדתי על הזיקה בין תוספות פרץ לתוספות גורניש, החיבור המובהק של ספרות הפלפול. זיקה כזאת קיימת גם בדיון שלפנינו. דברי ר' פרץ חוזרים כמעט במלואם בקטע

'לא אמרה, עמ' מז; לח ע"ב, ד"ה 'איפוך', עמ' קיח; פרץ, בבא מציעא (לעיל הערה 39), כה ע"א, ד"ה 'הא', עמ' נח; מה ע"ב, ד"ה 'ה'נ', עמ' קא; תוספות מהר"ם ורבינו פרץ, יבמות (לעיל הערה 49), מ ע"א, ד"ה 'להכי', עמ' קה; תוספות ישנים, יבמות (לעיל הערה 39), ג ע"ב, ד"ה 'לא', עמ' כג. ראו גם: ליפשיץ, שיטת (לעיל הערה 19), עמ' 112, הערה 17, עמ' 292, 323. העיסוק במינוח קיים כבר אצל ר' זרחיה הלוי, ואולם הפלפול בהשפעת הסכולסטיקה הרחיב את העיסוק בתחום. ראו לציין שגם ר' זרחיה הלוי פעל לאור תורת ההיגיון. ראו: רביצקי, לוגיקה (לעיל הערה 1), עמ' 220–222; בנטוב, שיטת (לעיל הערה 1), עמ' כט. אורבך טען שבדעי התוספות עמדו על המשמעות המדויקת של ביטוי באמצעות השוואת סוגיות לאורך התלמוד כולו. ראו: אורבך, תוספות (לעיל הערה 1), עמ' 685, 719–720. חלק גדול מראיותיו לקוחות מהתוספות ליומא, למועד קטן ולעבודה זרה, וכפי שציין הוא עצמו מדובר בקבצים מאוחרים מבית מדרש של ר' מאיר מרוטנברג ור' פרץ. ראו: אורבך, תוספות (שם), עמ' 610–611, 618–619, 654–657, וההפניות הן ראייה לדבריי. קבוצת מובאות נוספת עניינה דרך התנהלות הדיון התלמודי, ולא המשמעות המוגדרת של ביטוי. כך לדוגמה הפנה אורבך למובאה מהתוספות על הדף לבבא בתרא: 'כך דרך התלמוד שמתחילה מפרש] המשנה ואחר] כך מאריך' (סט ע"א, ד"ה 'ולא', כ"י פרמה [לעיל הערה 35], דף 253. ראו גם: עירובין יד ע"א, ד"ה 'אתנייה'; טו ע"ב, ד"ה 'בכתיבה'; טז, ע"א, ד"ה 'אימא'. המובאה הבאה אכן דנה בביטוי 'אי הכי', אולם בניגוד לטענת אורבך עולה מדברי התוספות שמשמעות המונח אינה קבועה. במקרים מסוימים הטיעון שהועלה בשלב הקודם הוביל לקושיה, ואז 'אי הכי' שקול ל'אי אמרת בשלמא'. בסוגיות אחרות הסתירה קיימת בכל מקרה: 'האי אי הכי אין אי א'מרת] ב'שלמא', דמעיכא נמי ה'נה] מ'צי] לאקשוני הכי, וכן יש הרבה בתלמוד' (תוספות), בבא מציעא צג ע"א, ד"ה 'אי', כ"י פרמה [לעיל הערה 41], דף 95. התוספות על הדף לבבא מציעא הן קיצור של ר' אליעזר מטון לתוספות שניץ. ראו: אורבך, תוספות (שם), עמ' 646–648. והדברים קיימים גם ברא"ש (בבא מציעא צג ע"א, ד"ה 'אי', מהדורת ש' וילמן, ניו יורק תשנ"ו, עמ' קסט), הבנוי גם הוא על תוספות שניץ. בניגוד לכך במקבילה בתוספות פרץ מודגשת המשמעות הלא משתנה של 'אי הכי': 'אי הכי [...] פ'נורש] א'ני] א'מרת] ב'שלמא' (בבא מציעא [לעיל הערה 39], צב ע"ב, ד"ה 'אי', עמ' קס; כ"י ברלין, ספריית המדינה Or. Qu 516, דף 85. ראו גם: צג ע"ב, ד"ה 'אי', עמ' קסה). אורבך הסתמך גם על הדיון בביטוי זה בקובץ המכונה 'תלמיד ר' תם ורבנו אליעזר לבבא קמא': 'שלשה אי הכי איכ'נא] בתלמוד דאינו יכול לפרש באי אמרת בשלמא], הך דהכ'נא] [...] והך דהכ'נא] דחק הרב ר' יצחק לפר'נש] באי אמרת בשלמא], כדפרישי'נא] בפנים' (כח ע"א, ד"ה 'אי', מהדורת מ"י בלוי, ניו יורק תשל"ז, עמ' קמט; כ"י אוקספורד, בודליאנה Opp. 388 [נויבאואר 430], דף 56). בדיקה בכתב היד מלמדת שמדובר בגיליון מאוחר בשולי הדף, ועצם ההפניה לדיון 'בפנים' מעידה על כך. וכבר קבע אורבך עצמו שהקובץ גופו הוא לקט מאוחר, ושהכוונת שניתנה לו מטעה. ראו: אורבך, תוספות (שם), עמ' 643–645. ראייה נוספת הביא אורבך מהתוספות על הדף לחולין. קובץ זה הוא קיצור של ר' אליעזר מטון לתוספות שניץ. ראו: אורבך, תוספות (שם), עמ' 665–667. במובאה קבעו התוספות שהביטויים 'שיכול' ו'הלא דין הוא' סותרים אחד את השני, ואינם באים בצמידות בכל התלמוד כולו. 'שיכול' משמעו שהסברה נוגדת את הפסוק, ואילו ב'הלא דין הוא' הסברה תואמת את הפסוק והופכת אותו למיותר: 'שיכול והלא דין הוא, בשום דוכתא ל'נא] ג'רסינן] תריהו, דשיכול משמ'נע] דאי לאו האי קר'נא] לא הו'נא] אמינ'נא] הכי, אבל והלא דין משמ'נע] דבלאו האי קרא היה לי לומ'נר] כ'ן' (חולין כב ע"א, ד"ה 'שיכול', כ"י וטיקן [לעיל הערה 35], דף 22). גרסה מורחבת של התוספות השתמרה ב'שיטה מקובצת', ושם הטיעון בדבר הבדיקה לאורך התלמוד אינה קיימת. דומה שזו הוספה של העורך המאוחר: 'כתבו בתוס'פות] שיכול גרסי'נן], ולא גרסי'נן] והלא דין הוא [...] והכי אית'נא] בת'נורת] כ'נהנים] ובספרי, שבכל מקום שרוצה לומר דבלאו קרא הוה מצי לאוכחי אומר והלא דין הוא, והיכא דבעי למימר דאי לאו קרא הוה מצי למימר הכי אומר שיכול ע'ד] כ'נא]' (כב ע"א, ד"ה 'תנו',

מתוספות גורניש שהביא ר' שלמה אלגזי, מחכמי טורקיה במאה השבע עשרה. יש בכך כדי להצביע על מגמה פלפולית מובהקת בתוספות פרץ. נראה שאחד ממקורות היניקה של גורניש, החוליה המאוחרת בהתפתחות הפלפול, היה תוספות פרץ:

כלל זה למדתי מגורני"ץ ריש קמא וז"ל [וזה לשונו], לא הרי השור, פי' [רוש] אין קולה שור וכן כלם, והשתא לא הו כל הני לא הרי דמתני' [תינ] כמו לא ראי זה שבכל מקום [...] דהתם ה"פ [הכי פרושו] אין אותה חומרא שבזה גורם הדין, שהרי אין זאת החומרא בחברו בחברו השני, ואעפ"י [ואף על פי] כן יש בו זה הדין, אלא הצד השוה שבהן וכו' גורם הדין, אף אני אביא הלמד ששוה להם בחומרא זאת, וכן לא ראי זה שבכל מקום בעלמא [...] אלא למימר דחד לא יליף מחבריהן מדבעי בגמ' [רא] לא הרי השור מאי קאמר, ש"מ [שמע מינה] יסבר הגמ' [רא] דאין פירוש לא ראי זה כמו בשאר מקום, וא"ת [ואם תאמר] לגמ' [רא] עצמה תיקשי מנ' [ל'מנא לן] דהאי לא הרי אינו כמו בעלמא לבא לידי הצד השוה, וי"ל [ויש לומר] משום דאם כן היה לו להזכיר במתני' [תינ] אותו שהוא למד מהצד השוה [...] ועוד י"ל [יש לומר] דאי האי לא הרי דמתני' [תינ] קאמר ליה כדי לבוא לידי צד שוה א"כ [אם כן] היה לו לחזור ולומר לא הרי [...] כהרי שלשתן [...] הלכך צריך לשנות פירוש דלא הרי דהכא משאר מקומות, דלא אמרו התנא לבא לידי הצד השוה, אלא חריפות בעלמא הוא דקאמר [...] עכ"ל [עד כאן לשונו].⁷⁶

מהדורת א' שושנה, ירושלים תשנ"ח, עמ' תרנא; כ"י מוסקווה, ספריית המדינה הרוסית, גינצבורג 946, דף 82ב.

76 ר' שלמה אלגזי, גופי הלכות, סימן קצה, איזמיר תל"ה, דף לו ע"א–ע"ב. הדיון המקביל בתוספות פרץ ובתוספות גורניש היה ידוע כבר במאה השמונה עשרה לר' יוסף חיים דוד אולאי (החיד"א), והוא הסיק מכך שפרץ וגורניש הם שמות מתחלפים לאותה יצירה: 'והרב מ' [ורינו] הר"ב [ש'למה] אלגזי בספר גופי הלכות כלל קצ"ה מביא לשון תוספות גורניץ ריש קמא, וראיתי בשיטה מקובצת ריש קמא שהביא לשון שהביא הרב מהר"ש אלגזי בשם גורניץ, הביאו בשם תלמיד הר' פרץ ויש שינוי בלשון ע' [יין] ש' [ם], וכפ' [י] ז' [ה] אפשר דתוספות תלמיד הר' פרץ מכנים בשם תוס' [פות] גורניס' (שם הגדולים, מערכת ספרים, תוספות גורניש, ליוורנו תקמ"ו, דף פד ע"ב). גישה זו אומצה אצל חוקרי 'חכמת ישראל'. ראו: ג' פאלק, הליכות קדם, אמסטרדם תר"ז, עמ' 44; 42. L. Zunz, *Zur Geschichte und Literatur*, Berlin 1845, p. 42. גרוס הגיע על סמך דברי החיד"א למסקנה המופרכת שתוספות פרץ בנויות על תוספות גורניש הקדומות. ראו: H. Gross, *Gallia Judaica*, Paris and Louvain 2011, pp. 136–138. דימיטרובסקי טען שההקבלה לפרץ מלמדת שמובאה זו אינה מתוספות גורניש במשמעות הרווחת, אלא מהדורת תוספות רגילה. ראו: דימיטרובסקי, הפלפול (לעיל הערה 1), עמ' קע–קעא. אורבך הראה כיצד גיליונות פלפולים דנים בתוספות פרץ, וטען שהמובאה מגורניש שלפנינו פעלה במתכונת דומה. ראו: אורבך, תוספות (לעיל הערה 1), עמ' 756, הערה 14, עמ' 763 והערה 48. אין ספק שדפוס הפעולה שעליו הצביע אורבך מחזק את טענתי בדבר הזיקה המהותית בין תוספות פרץ לתוספות גורניש. ועל כך יש להוסיף את דבריו על עדי הנוסח שהעתיקו בצמירות תוספות פרץ וקבצים על דרך הפלפול. ראו: אורבך, תוספות (שם), עמ' 759–760. אולם יש להבחין בין הדיונים שבהם תוספות פרץ הן מושא הדברים ובין המקרה שלפנינו, שבו דברי ר' פרץ הם הדיון עצמו. לדבריי הבחינה המדויקת של מונח תלמודי היא מאפיין מובהק של פלפול, והזיקה הרעיונית היא שהובילה להעקת קטעים

הטעיה

לפי כללי הפלפול הדיאלקטיקה התלמודית מחייבת שלכל סוגיה יהיה הסבר נוסף, הנראה לכאורה אמתי, וזאת בשל האופי הדואלי של הטקסט התלמודי. הפרשן המושלם מודע למגוון האפשרויות הפרשניות התאורטיות הקיימות בסוגיה. ותפקיד המעיין להבין מדוע נשמר המפרש מלהעלות את הפירוש החלופי. עמידה על הטעות הקיימת בפרשנות האפשרית מחייבת מאמץ רב, שכן המפרש לא טרח לדחות פירוש שגוי באופן מובהק. הפירוש הנכון כביכול הוא הטעיה, והפרשן בלשונו המדודה רמז מדוע נוהר מלהשתמש בו.⁷⁷ בצורה כזאת הסביר ר' פרץ פעמים רבות כיצד לשונו הדווקנית של רש"י שללה פירוש אפשרי שגוי.⁷⁸

לדוגמה התלמוד קבע שבעיקרון העברת הכסף הופכת עסקה לבלתי הפיכה. אולם חכמים תיקנו שניתן לבטל קניין עד הרגע שבו משך הקונה את החפץ, וזאת כדי למנוע מצב שבו המוכר לאחר קבלת התשלום אינו טורח להציל את הסחורה המונחת בחנותו: 'דבר תורה מעות קונות, ומפני מה אמרו משיכה קונה, גזירה שמא יאמר לו נשרפו חטיף בעלייה'.⁷⁹ רש"י כתב בפירושו שיכולת החזרה עומדת לזכות המוכר: 'גזיר'ה] שמא יניחם לוקח בבית מוכר זמן מרובה, ותיפול דליקה בשכונת המוכר ולא יחוש לטרוח ולהציל, לפי'כך] העמידם ברשותו לחזור בו אם ירצה, דכיון שאם יתייקרו ברשותו יתייקרו ויחזור בו מן המכר ויהא השכר שלו, כדידיה חשיב להו וטרח ומציל'.⁸⁰ ר' פרץ הסביר מדוע נמנע רש"י מלפרש שזכות החזרה עומדת גם לקונה: 'רש"י ז"ל לא רצה לפרש אי מוקמת לה לחזרה ברשות הלוקח טרח ומציל, משום שיאמ'ר] אם ישרפו עלי תהיה ההפסד, שיחזור בו הלוקח, ונמצא שנשרפו עלי ויטרח ויציל, הא דלא פי'רש] כן, היינו משום דודאי אין הלוקח יכול לחזור בו'.⁸¹ במקרים רבים נוספים עמד ר' פרץ על הפירוש האפשרי שממנו נוהר רש"י.⁸²

מתוספות פרץ בתוספות גורניש. תא"ש מעמד על קיומם של שיטות וגיליונות ששימשו בסיס לכתיבת תוספות גורניש. ראו: תא"ש מעמד, כנסת אשכנז (לעיל הערה 1), עמ' 361. לרשימת המקורות יש לצרף את תוספות פרץ.

77 רביצקי, לוגיקה (לעיל הערה 1), עמ' 184–185, 222–223, 228–229, 230, 252–253; הנ"ל, 'על זמנו של ספר שערי צדק המיוחס לרלב"ג', תרביץ, סח (תשנ"ט), עמ' 407; בוירין, העיון (לעיל הערה 1), עמ' 43–44, 67–68; תא"ש מעמד, כנסת אשכנז (שם), עמ' 367–368; דימיטרובסקי, הפלפול (שם), עמ' קכד–קכה, קמט; בנטוב, שיטת (לעיל הערה 1), עמ' נו–נז, לו, סג, פב–פג, צא–צב.

78 הפרשן שהרבו לדקדק עליו ממה נשמר היה רש"י. ראו: ברויאר, החילוקים (לעיל הערה 1), עמ' רמח. דימיטרובסקי טען שהשמירה מפירוש מוטעה היא מתודה ספרדית. ראו: דימיטרובסקי, הפלפול (שם), עמ' קיא הערה 5. לדבריה היא קיימת בתוספות פרץ, ומשם עברה לבעלי העיון הספרדי.

79 בבלי, בבא מציעא מו ע"ב.

80 רש"י, בבא מציעא מו ע"ב, ד"ה 'גזירה', כ"י קיימברידג', ספריית האוניברסיטה Add. 478, דף 42.

81 פרץ, בבא מציעא (לעיל הערה 39), מו ע"ב, ד"ה 'דאי', עמ' קד; כ"י ברלין (לעיל הערה 75), דף 50א.

82 פרץ, ברכות (לעיל הערה 49), לט ע"ב, ד"ה 'מניח', עמ' מב; פרץ, עירובין (לעיל הערה 39), לו ע"א, ד"ה 'רבא', עמ' קט; סה ע"ב, ד"ה 'איקלעו', עמ' קצה; סח ע"א, ד"ה 'אי', עמ' רי; ק ע"א, ד"ה 'מתן', עמ' שג;

המודעות לדואליות התלמודית ולתנועת המטולטלת בין האמת לשקר יצרה תפיסה מהפכנית. בעלי הפלפול דרשו מהלומד לבחון את ההיגיון והסבירות של הטקסט הנדון. לאחר מכן ניתן היה לקבוע במקרים מסוימים שהמפלפל מחזיק באמת, ושהתלמוד והפרשנים המקובלים שקריים.⁸³ אמירות מעין אלו אכן קיימות בתוספות פרץ. לדוגמה התלמוד קבע שקרבן שלמים אינו טעון סמיכה, ואילו רש"י פירש שרק ביום טוב אין סומכים, בגלל איסורי החג. ר' פרץ הכריע שרש"י כתב אמת, וממילא משתמע שהסוגיה טעתה: 'מני ב'נית' ש'מאי' היא דסברי דשלמים אינן טעונים סמיכה, וא'אמר' א'א'ם] כ'א'ן] פ'ירוש] ה'קנטרס] מביא'א'ם] שלמ'א'ם] וא'אין סומכים עליהם משום דשבות הוא, אפי'לו] בחול אין טעון סמיכה, וי'ש] ל'ומר] דהקנ'טרס] פ'ירוש] לפי האמת דפ'רק] אין דורשין [...] סמיכה אינה אסורה אלא משום שבות'.⁸⁴ דיונים נוספים בתוספות פרץ עניינם אמתות הסוגיה התלמודית.⁸⁵

פרץ, יומא (לעיל הערה 39), סה ע"א, ד"ה 'אם', עמ' יא; פרץ, בבא קמא (לעיל הערה 11), כח ע"ב, ד"ה 'במתכוין', עמ' ק; עז ע"ב, ד"ה 'מיד', עמ' רמה; צו ע"א, ד"ה 'המלוה', עמ' רעז; פרץ, בבא מציעא (לעיל הערה 39), ז ע"ב, ד"ה 'מחלוקת', עמ' כ; יג ע"ב, ד"ה 'כשאין', עמ' לה; עט ע"א, ד"ה 'טבעה', עמ' קנר. גם התלמוד עצמו לדברי ר' פרץ התנסח במטרה למנוע טעות אפשרית. ראו: פרץ, עירובין (שם), מה ע"ב, ד"ה 'להודיע', עמ' קמו. הפלפול עמד על ההכרח של רש"י להימנע מהסבר התוספות. ראו: בנטוב, שיטת (לעיל הערה 1), עמ' נב. פרשנות במגמה זו קיימת בתוספות פרץ. השוו: שניץ, פסחים (לעיל הערה 17), י ע"ב, ד"ה 'אם', עמ' כד = פרץ, פסחים (לעיל הערה 18), י ע"ב, ד"ה 'אם', עמ' כ. הצלת רש"י מקושיות התוספות היא ממאפייני הפלפול. ראו: ברויאר, החילוקים (לעיל הערה 1), עמ' רמז-רמט. הטענה שרש"י נזהר מפירוש מוטעה קיימת בתוספות על הדף לעירובין (צ ע"א, ד"ה 'אלא') ולנידה (ד ע"ב, ד"ה 'ואיבעית'). קבצים אלו הם קיצור של ר' אליעזר מטוך לתוספות שניץ. ראו: אורבך, תוספות (לעיל הערה 1), עמ' 606–607, 674–675. ואולם ר' פרץ הרחיב את גבולותיה של מתודה זו למקומות רבים נוספים.

83 בנטוב, שיטת (שם), עמ' לה–לו, מט–נ; דימיטרובסקי, הפלפול (לעיל הערה 1), עמ' קסה–קסט. הקו הדק המפריד בין אמת לשקר אפשר לפלפול להציג גם בדיה כאמת. ראו: ברויאר, החילוקים (לעיל הערה 1), עמ' רמו, הערה 16, עמ' רב.

84 פרץ, ביצה (לעיל הערה 15), כ ע"א, ד"ה 'מני', עמ' כט, כ"י אוקספורד, דף 101א.

85 פרץ, עירובין (לעיל הערה 39), ג ע"א, ד"ה 'דילמא', עמ' ט; כא ע"ב, ד"ה 'מי', עמ' סד; לב ע"ב, ד"ה 'רשות', עמ' צז; פרץ, בבא מציעא (לעיל הערה 39), כא ע"א, ד"ה 'אי', עמ' מה; תוספות מהר"ם ורבינו פרץ, יבמות (לעיל הערה 49), יב ע"ב, ד"ה 'והא', עמ' כח; נא ע"א, ד"ה 'האי', עמ' קמ; נט ע"א, ד"ה 'בתולה', עמ' קעב. אורבך טען שערעור על אמתות הסוגיה קיים כבר בתוספות קדומות, וכראיה לדבריו הביא ארבע דיבורים מתחילים. ראו: אורבך, תוספות (לעיל הערה 1), עמ' 726, הערה 29. שתיים מראיותיו הן מהתוספות על הדף לעבודה זרה (עא ע"א, ד"ה 'רב'; עב ע"ב, ד"ה 'אמר להו רב'). קובץ זה הוא תוספות פרץ. ראו: אורבך, תוספות (שם), עמ' 654–657. הראיה השלישית היא מתוספות על הדף לבבא מציעא: 'אמאי עביד ק'ל] ו'חומר] שאינו אמת' (פח ע"ב, ד"ה 'ומה', כ"י פרמה [לעיל הערה 41], דף 91א). קובץ זה הוא קיצור של תוספות שניץ שנעשה בידי ר' אליעזר מטוך. ראו: אורבך, תוספות (שם), עמ' 646–648. אולם לא ברור אם הדברים מועתקים מקובץ המקור, שעמד בפני העורך, או שהם הוספה מאוחרת. הקבלת תוספות טוך לתוספות רא"ש יכולה לסייע בהבנת העניין. ככלל כתב הרא"ש את תוספותיו בצמידות לקובץ המקור, ובמסכת בבא מציעא הסתמך על תוספות שניץ. ראו: אורבך, תוספות (שם), עמ' 587–597. הדיון שלפנינו מסתיים בצורה זוהי בשני הקבצים, והרישא, שבה נטען בתוספות טוך שהתלמוד אינו אמת, חסרה אצל הרא"ש, וייתכן שהדברים לא היו קיימים גם בתוספות שניץ. הראיה הרביעית עוסקת בבירור גרסה

סברה אחידה

הפלפול הניח שקיימת תשתית רעיונית משותפת למקורות המובאים בסוגיה, ולכן לא תיתכן אי התאמה בין הקושיה הראשונה לשנייה, והמקורות התנאים המובאים בסוגיה אינם סותרים.⁸⁶ הנחה זאת, כפי שמלמדת הדוגמה הבאה, כבר קיימת בתוספות פרץ. הכוהן הגדול קרא ביום הכיפורים שלוש פרשות בתורה: 'אחרי מות' ו'אך בעשור' בספר ויקרא ו'בעשור' בספר במדבר. בין הפרשה הראשונה לשנייה גללו את הספר, ואילו את הפרשה השלישית קרא הכוהן בעל פה.⁸⁷ התלמוד הקשה על המשנה פעמיים. תחילה תמה על גלילת הספר בין הפרשה הראשונה לשנייה, גלילה האסורה לפי כללי ההלכה, ולאחר מכן שאל מדוע לא גללו את הספר לקריאת הפרשה השלישית.⁸⁸ ר' פרץ עמד על נקודת המוצא המנוגדת של שתי השאלות, ובמטרה ליישב את הסתירה הוא קבע שהשאלה השנייה היא מתודית, ושכל תכליתה להסביר את איסור הגלילה בציבור: 'וא'ם] ת'אמר] מעיקרא פרי'ך] היאך מדלגין אפילו] מאחרי מות לאך בעשור, משום דאין מדלגין בתורה, והשתא פריך איפכא וניגלול וניקרי, וי'ש] ל'ומר] דהשתא רוצה לפ'רש] טעמא דלעיל דאין מדלגין בתורה [...] מ'ורי] ה'רב] ר'בינו] פ'רץ].'⁸⁹ ר' פרץ עמד במקומות נוספים על קיומן של סברות מנוגדות בסוגיה.⁹⁰

תלמודית הנסתרת מסוגיה אחרת. במטרה לאשר את הגרסה טען ר"י שהיא תואמת סוגיה שלישית: 'ונר'אה] [...] דל'נא] ג'ריס] ליה [...] דהא לקמן קאמ'ר] [...] אין חליצת רחל פוטרת זיקתה החשובה [...] ולר"י נר'אה] דשפיר גר'ס] ליה דלפי האמת [...] זיקה גרועה פוטרת החשובה ממנה, דאמרי'נן] בהדיא בפר'ק] ר'בן] ג'מליאל] (תוספות על הדף, יבמות כו ע"ב, ד"ה 'מדקאמרת', כ"י פרמה, פלטינה 2753] דה רומי 931; ריצ'לר 731], דף 27א). בדיון זה אין ערעור על מהימנות סוגיה, אלא אימות של גרסה לאור מקור מקביל.

86 דימיטרובסקי, הפלפול (לעיל הערה 1), עמ' קמב–קמג; רפל, הוויכוח (לעיל הערה 3), עמ' 35; בנטוב, שיטת (לעיל הערה 1), עמ' נז.

87 משנה, יומא ז, א.

88 בבלי, יומא סט ע"ב – ע"א.

89 פרץ, יומא (לעיל הערה 39), ע"א, ד"ה 'וניגלול', עמ' יג; כ"י מוסקווה, ספריית המדינה הרוסית, גינצבורג 153, דף 264א.

90 פרץ, סוכה (לעיל הערה 33), יט ע"ב, ד"ה 'כאן', עמ' לג; פרץ, בבא מציעא (לעיל הערה 39), כא ע"א, ד"ה 'הכא', עמ' מח; כג ע"ב, ד"ה 'כאן' (1), עמ' נד; נו ע"א, ד"ה 'מדוחק', עמ' קיה; תוספות ישנים, יבמות (לעיל הערה 39), נח ע"ב, ד"ה 'שקידש', עמ' שנז–שנח; תוספות מהר"ם ורבינו פרץ, יבמות (לעיל הערה 49), יא ע"ב, ד"ה 'מאי', עמ' כא; יב ע"ב, ד"ה 'והא', עמ' כז; לח ע"ב, ד"ה 'ואביי', עמ' קא; ס ע"ב, ד"ה 'והא'ר', עמ' קעו. ראוי לציין שבתוספות הקדומות חוסר האחידות נתפס כלגיטימי: 'וצ"ל דהמקשה הראשון הוה ידע שפי'ר] המסקנ'ה] [...] אבל האי המקשן לא ידע' (תוספות, בבא בתרא יח ע"ב, ד"ה 'מכלל', כ"י לונדון [לעיל הערה 72], דף 231ב). ראו: אורבך, תוספות (לעיל הערה 1), עמ' 717, הערה 86.

קושיה מתורצת בחברתה

הפלפול ראה ביכולת של תירוץ לפתור בו זמנית מספר שאלות שונות קריטריון מובהק לנכונותו.⁹¹ ההנחה שקושיה מתורצת באמצעות חברתה קיימת כבר בתוספות פריץ: 'והק' [שה] ר"ת מקינון [...] וי' [ש] ל' [ומר] דקושי' [א] זה מיתרצא הקושי' [א] אחרת שיש להקשות [...] ויש להקשו' [ת] [...] אלא ודאי צריך לתרץ [...] והשת' [א] נח' [א] שפיר קשי' [א] שנייה.⁹² קיימות דוגמאות נוספות לדפוס פעולה זה.⁹³

העברת פירוש

הפלפול בדק את הפירוש המוצע לאורך כל הסוגיה ועמד על יתרונותיו וחסרונותיו,⁹⁴ וכבר ר' פריץ פעל בדרך זו:

אלא אמר רבא ראשון חייב [...] פי' [רוש] [...] כך נר' [אה] למורי שי' [חיה] [...] כ' [ך] [נ'ראה] ל' [מורי] ש' [חיה] [...] ע' [ך] [אן] שיטת הקו' [נטרס] וכן עיקר, ועתה שיטת ר' ח' [ננאל] ז"ל [...] אמ' [ר] רבא ראשון חייב [...] פי' [רוש] [...] ע' [ך] [אן] שיטת ר' ח' [ננאל] ז"ל [...] כדפ' [רישת] לקמן בסמוך גר' [סה] אחרת שפי' [רשת] לעי' [ל] נחא הכל [...] וכל זה נחא לגי' [רסה] אחרת, אלא אמר רבא ראשון חייב [...] פי' [רוש] [...] ולג' [ירסה] אחרת שפיר' [רשת] נחא [...] והשתא יש כמה גמגום לפי' [רוש] זה, ולפי' [רוש] ראשון נחא הכל.⁹⁵

91 דימיטרובסקי, הפלפול (לעיל הערה 1), עמ' קלו–קלח, קמא–קמב.

92 פריץ, עירובין (לעיל הערה 39), סז ע"א, ד"ה 'כמאן', עמ' רה–רו, כ"י אוקספורד (לעיל הערה 18), דף 251.

93 פריץ, בבא קמא (לעיל הערה 11), נג ע"ב, ד"ה 'הא', עמ' קפא; תוספות מהר"ם ורבינו פריץ, יבמות (לעיל הערה 49), ח ע"ב, ד"ה 'ולקח', עמ' יב; ט ע"א, ד"ה 'וא"ת', עמ' טו; עז ע"ב, ד"ה 'מחלל', עמ' רי; תוספות ישנים, יבמות (לעיל הערה 39), יט ע"א, ד"ה 'פוטרי', עמ' קיג. ראו גם: ליפשיץ, שיטת (לעיל הערה 19), עמ' 341.

94 דימיטרובסקי, הפלפול (לעיל הערה 1), עמ' קכב–קכה.

95 פריץ, בבא קמא (לעיל הערה 11), לא ע"א–ע"ב, ד"ה 'אלא', עמ' קח–קיא; כ"י לונדון, הספרייה הבריטית Add. 26988, דף 40–42. ראו גם: שם לג ע"א, ד"ה 'אחר', עמ' קיג–קיד; עז ע"א, ד"ה 'לטמא', עמ' רמד–רמה; פריץ, עירובין (לעיל הערה 39), מה ע"א, ד"ה 'והתניא', עמ' קמד–קמה; מח ע"ב, ד"ה 'ואין', עמ' קנד–קנה; נב ע"א, ד"ה 'ורב', עמ' קסו–קסז; נח ע"א, ד"ה 'אלא', עמ' קעה–קעז; נח ע"ב, ד"ה 'אבל', עמ' קעז–קעח; פא ע"א, ד"ה 'לאפוקי', עמ' רנד–רנה. ראו גם: ליפשיץ, שיטת (לעיל הערה 19), עמ' 319.

סיכום

מחקר זה מיפה טווח רחב של טכניקות פלפוליות מחודשות הקיימות בתוספות פריץ, לצד העתקה נרחבת של חומרים שגרתיים מתוספות שניץ. דומה שיש בנתונים אלו כדי לקדם את הבנתנו המחקרית. בספרו המונומנטלי 'בעלי התוספות' הניח אפרים אלימלך אורבך שתי הנחות הנוגעות לעניינינו. ההנחה הראשונה היא שלכל בעלי התוספות מהמאה האחת עשרה ועד הארבע עשרה הייתה מתודה אחידה, הקרויה בפיו השיטה הדיאלקטית ביקורתית; והשנייה – שמתודה זו הייתה דומה במידה רבה להיגיון התלמודי ולדרכי הפעולה של הסכולסטיקאים מהמאה השתים עשרה. בדומה לעמיתיהם הנוצרים הפעילו בעלי התוספות מתודה בעלת שלושה שלבים. תחילה נאספו המקורות (collatio), לאחר מכן זוהו הסתירות ואי ההתאמות (contradictio), ולבסוף יושבו הקשיים באמצעות הבחנה (distinctio).⁹⁶ בספרות המחקר נמתחה ביקורת על קביעות אלה. יעקב זוסמן עמד על הצורך לפצל את התמונה הגדולה של בעלי התוספות לגוונים נפרדים.⁹⁷ יעקב כ"ץ טען שיש להגדיר בצורה ברורה את המתודולוגיה הדיאלקטית של בעלי התוספות, והשוואה בינם ובין חכמי התלמוד הייתה בעיניו התחמקות ממישימה זו. ואף התפתחות שיטת הפלפול לא הובהרה כל צורכה לדבריו.⁹⁸

מחקר זה, המתאר טכניקות למדניות המופיעות אצל ר' פריץ, מבהיר את הייחוד שבגישתו התלמודית ואת הפער שבין דרכי הלימוד שלו ובין המתודה התלמודית החוזרת בתוספות הקדומות.⁹⁹ ראוי לציין שניצנים של שיטת הפלפול היו קיימים כבר בישיבות פרובנס במאה השלוש עשרה ואצל רבותיו של ר' פריץ באוורה.¹⁰⁰ נראה שהתפתחות הפלפול, כדרך של

96 אורבך, תוספות (לעיל הערה 1), עמ' 21–22, 85–87, 676–680, 716–720, 744–752. ראו גם: סולוביצ'יק, היין (לעיל הערה 6), עמ' 116–118; ח"ה בן ששון, תולדות עם ישראל בימי הביניים, תל אביב תשל"ב, עמ' 141; הנ"ל, 'הנהגתה של תורה', בחינות, 9 (תשס"ז), עמ' 42–46; א' גרוסמן, חכמי צרפת הראשונים: קורותיהם, דרכם בהנהגת הציבור, יצירתם הרוחנית, ירושלים תשנ"ה, עמ' 441, 454–456; תא-שמע, הספרות (לעיל הערה 6), א, עמ' 71–75, 84–117; ב, עמ' 99–101. על התפתחות הסכולסטיקה במאה השתים עשרה ראו: A. J. Novikoff, 'Toward a Cultural History of Scholastic Disputation', *The American Historical Review*, 117 (2012), p. 344. ההקבלה בין דרכי הלימוד של התוספות ושל התלמוד רווחה בספרות המחקרית. ראו: א"ה ווייס, 'תולדות רבינו יעקב תם', בית תלמוד, ג (תרמ"ג), עמ' 34–35, 134; הנ"ל, דור דור ודורשיו, ד, וילנה תרס"ד, עמ' 298, 305; ח' טשרנוביץ, תולדות הפוסקים, חלק שני, ב, ניו יורק תש"ז, עמ' 20–21.

97 י' זוסמן, 'מפעלו המדעי של פרופסור אפרים אלימלך אורבך', מוסף מדעי היהדות, 1 (תשנ"ג), עמ' 48–53. ראו גם: י' טברסקי, 'א"א אורבך: בעלי התוספות', תרביץ, כו (תשי"ז), עמ' 223.

98 י' כ"ץ, מסורת ומשבר: החברה היהודית במוצאי ימי הביניים, ירושלים תשל"ה, עמ' 226–227; הנ"ל, הלכה וקבלה: מחקרים בתולדות דת ישראל על מדוריה וזיקתה החברתית, ירושלים תשמ"ד, עמ' 342–345.

99 ראו דבריי לעיל בהערות 34, 35, 41, 53, 62, 69, 75, 85, 90 ובנספח למאמר.

100 תיאור סדר לימוד המושתת על כללי פלפול קבועים בישיבה בפרובנס במאה השלוש עשרה ראו: תא-שמע, כנסת פרובנס (לעיל הערה 1), עמ' 138–140, 143. התמקדות בסוגיה המקומית ובשינוי המשקל בין המקשן

התפתחויות אינטלקטואליות, הייתה תהליך אבולוציוני, ושר' פרץ פיתח ושכלל מגמה קיימת. המקום המרכזי של ר' פרץ ובית מדרשו בפיתוח שיטת הפלפול מציב נקודת מוצא, שתאפשר לעמוד על השתלשלות שיטת הפלפול בגלגוליה השונים.

המחקר שלפנינו מסייע בהבנת שאלות נוספות. מתודת הפלפול קנתה אחיזה הן בספרד הן באשכנז, ועלייה של תופעה דומה בשני מרכזים שונים אומרת דרשני. ככלל נטה המחקר לראות את העיון הספרדי כהתפתחות הנובעת מחידות הפלפול האשכנזי.¹⁰¹ ייחוס ראשית הפלפול לפרץ מאפשר להבהיר את התמונה בצורה טובה יותר, שכן הקבצים של ר' פרץ היו קובצי התוספות הנלמדים ביותר בספרד,¹⁰² ובמקביל תלמידי תלמידיו של ר' פרץ המשיכו וביססו את בית המדרש האשכנזי. ראיית תוספות פרץ כראשית הפלפול מסבירה את התפתחות התופעה בשני האזורים השונים שבהם נלמד קובץ תוספות זה. לדבריי הפלפול הוא אכן תופעה אשכנזית, ואולם המתודה חדרה לספרד לראשונה כבר במאה השלוש עשרה. במאה החמש עשרה העניקו ר'

לטרצן קיימת כבר אצל רבותיו של פרץ באוורה. ראו: אורבך, תוספות (לעיל הערה 1), עמ' 482–483; ברויאר, אוהלי תורה (לעיל הערה 3), עמ' 186–187. החיבור 'רשב"א מנחות' נכתב בידי תלמידי אוורה והתמקד בדומה לתוספות פרץ בפלפול מקומי. ראו: ליפשיץ, סנהדרי (לעיל הערה 11), עמ' 36. ראוי לציין שגם הקובץ המכונה תוספות חכמי אנגליה השתמש במונחים טכניים, התמקד בדיון בסדר הסוגיה וביחס המקשן לדברי הטרצן ולהפך. קובץ זה מתוארך לצרפת ברבע הראשון של המאה הארבע עשרה, ותאשמע ראו בו חוליה בדרך אל הפלפול המלא בתוספות גורניש. ראו: תאשמע, כנסת אשכנז (לעיל הערה 1), עמ' 381–387; ברויאר, אוהלי תורה (שם). לשיטתי אחזר' פרץ בצרפת במגוון מתודות פלפוליות כבר במחצית השנייה של המאה השלוש עשרה, ותוספות חכמי אנגליה הן שלב ביניים בדרך אל תוספות גורניש. ראוי לציין שלא מצאתי ב'ספר הכריתות' לר' שמשון מקינון, בן זמנו הצעיר של ר' פרץ, זיקה למתודות הפלפול. אמירה זו נכונה גם באשר לתוספות של ר' אליעזר מטוך.

101 ראו: דימיטרובסקי, הפלפול (לעיל הערה 1), עמ' קס–קסא, קסד; רביצקי, לוגיקה (לעיל הערה 1), עמ' 187, 228; י"מ תאשמע, הלכה, מנהג ומציאות באשכנז: 1000–1350, ירושלים תשנ"ו, עמ' 93; הנ"ל, הספרות (לעיל הערה 6), ב, עמ' 141–143; הנ"ל, כנסת אשכנז (שם), עמ' 348–355; רפל, הוויכוח (לעיל הערה 3), עמ' 14; אורבך, תוספות (שם), עמ' 768–770. על ההבדלים בין הפלפול האשכנזי לזה הספרדי ראו: דימיטרובסקי, הפלפול (שם), עמ' קיא–קיב, הערה 5, עמ' קכג, קעג; ברויאר, החילוקים (לעיל הערה 1), עמ' רמו, הערה 16; רפל, הוויכוח (לעיל הערה 3), עמ' 83, 92; רביצקי, לוגיקה (לעיל הערה 1), עמ' 253, הערה 36; בנטוב, שיטת (לעיל הערה 1), עמ' כח–כט.

102 אורבך, תוספות (שם), עמ' 579–580; תאשמע, כנסת פרובנס (לעיל הערה 1), עמ' 104; י"ד גלינסקי, 'הרא"ש האשכנזי בספרד: תוספות הרא"ש, פסקי הרא"ש, ישיבת הרא"ש, תרביץ, עד (תשס"ה)', עמ' 398–399; ב' ריצ'לר, 'כתבי היד של תוספות על התלמוד', א' ריינר ואחרים (עורכים), תאשמע: מחקרים במדעי היהדות לזכרו של ישראל מ' תאשמע, אלון שבות תשע"ב, עמ' 771–773. רשימת כתבי היד של תוספות פרץ אצל ריצ'לר כוללת עדים מזרחיים רבים, ובתחום תרבות זה היו מרכזי עיון חשובים. על הלימוד של ר' יום טוב בר' אברהם אלאשבילי בתוספות פרץ ראו: E. Kanarfogel, 'Between Ashkenaz and Sefarad: Tosafist Teachings in the Talmudic Commentaries of Ritva', idem and M. Sokolow (eds), *Between Rashi and Maimonides: Themes in Medieval Jewish Thought, Literature and Exegesis*, New York 2010, pp. 249–273

יצחק קנפנטון וחוג המעיינים שבראשותו בסיס תאורטי למתודה יהודית מקובלת, בסיס שמקורו בלוגיקה האריסטוטלית בלבד הערבי.¹⁰³

בספרות המחקר רווחת הנטייה למעט בדמותו של ר' פרץ ולהציג את תוספותיו כלקט מתוספות שניץ.¹⁰⁴ מחקר זה עמד על התפקיד החשוב שמילא ר' פרץ בקידום שיטת הפלפול. לדבריי תוספות פרץ חתמו את תקופת התוספות, ובמקביל פיתחו את שיטת הלימוד המיוחדת.¹⁰⁵ לצד הפלפול קיימת בתוספות פרץ נטייה הלכתית הבאה לידי ביטוי בהשמטת דיונים לא מעשיים הקיימים בקובץ המקור.¹⁰⁶ ובהכללת פסקאות שעניינן הלכה למעשה הבאות תחת הכותרת 'פסק'.¹⁰⁷ המחקר נטה לייחס את המגמה הפסיקתית לחסידי אשכנז ולהתנגדותם הנחרצת ללימוד לשם חריפות, שהוביל לדעתם לגאווה ולהתנשאות.¹⁰⁸ קביעת יחסי סיבה ומסובב והקשר בין הפלפול לפסיקה אינם ברורים. ייתכן שדווקא העוגן היציב של פסקים והלכות אפשר את התרת

103 ראו: רביצקי, לוגיקה (לעיל הערה 1), עמ' 187, 228; תא-שמע, הלכה (לעיל הערה 101), עמ' 93; הנ"ל, הספרות (לעיל הערה 6), ב, עמ' 141–143; בוירין, העיון (לעיל הערה 1), עמ' 47–68; הנ"ל, 'דרכם בקודש': על שיטת לימוד התלמוד בקרב מגורשי ספרד, פעמים, ג (תש"ם), עמ' 78–82; הנ"ל, 'מחקרים בפרשנות התלמוד של מגורשי ספרד: חלוקה דרבנן, ספונות, יז (תשמ"ג), עמ' 168–180; הנ"ל, 'מחקרים בפרשנות התלמוד של מגורשי ספרד: שורש וענף, שמעתא דתגרי לוד למהר"א אבוהב, שם, יט (תשמ"ט), עמ' 11–12; D. Boyarin, 'Moslem, Christian, and Jewish cultural interaction in Sefardic talmudic', *Review of Rabbinic Judaism*, 5 (2002), pp. 2–12; interpretation', בנטוב, שיטת (לעיל הערה 1), עמ' מח, נג.

104 תא-שמע, הספרות (שם), ב, עמ' 94–95, 112–113; אורבך, תוספות (לעיל הערה 1), עמ' 460–461, 579, 585–586; סולוביצ'יק, היין (לעיל הערה 6), עמ' 119–120; א' קנרפוגל, החינוך והחברה היהודית באירופה הצפונית בימי הביניים, תרגמה ר' בר-אילן, תל אביב תשס"ג, עמ' 128–129. אורבך טען שהפלפול נכתב בגיליונות ולא חדר לגוף התוספות. ראו: אורבך, תוספות (לעיל הערה 1), עמ' 755, אולם כאמור הפלפול הוא חלק אינטגרלי מתוספות פרץ.

105 התוספות נחתמו בסוף המאה השלוש עשרה ובתחילת המאה הארבע עשרה, ושינוי שיטת הלימוד הוביל בסופו של דבר לעליית הפלפול. ראו: קנרפוגל, החינוך (שם), עמ' 128–129. תא-שמע טען להפרדה דיכוטומית בין הפלפול לתוספות. לדבריו צמח הפלפול בתקופת ביניים שבין סיום התוספות במאה הארבע עשרה לתחילת תקופת האחרונים במאה השש עשרה. ראו: תא-שמע, כנסת פרוכנס (לעיל הערה 1), עמ' 276, 293. כאמור הגבולות אינם כה חדים, ותקופת הביניים החלה תוך כדי סיום התוספות.

106 שולמן, ייחודו (לעיל הערה 6), עמ' 35–52. על יצירתו ההלכתית של ר' פרץ ראו: שם, עמ' 74–110.

107 ראו לדוגמה: פרץ, פסחים (לעיל הערה 18), ל' ע"א, ד"ה 'אמר', עמ' נב; ל' ע"א, ד"ה 'דילמא', עמ' נד; ל' ע"ב, ד"ה 'והלכתא', עמ' נה.

108 התנגדות ללימוד תאורטי אצל חסידי אשכנז ראו: תא-שמע, הלכה (לעיל הערה 101), עמ' 115–124; תא-שמע, כנסת אשכנז (לעיל הערה 1), עמ' 331–335. להשפעת חסידי אשכנז על הנטייה הלכה למעשה בבית המדרש באוורר ראו: תא-שמע, הספרות (לעיל הערה 6), ב, עמ' 109–112; י"מ תא-שמע, כנסת מחקרים: עיונים בספרות הרבנית בימי הביניים, ב: ספרד, ירושלים תשס"ד, עמ' 112–113; א' קנרפוגל, סוד, מאגיה ופרישות במשנתם של בעלי התוספות, תרגמה ר' בר-אילן, ירושלים תשע"א, עמ' 41. הבחנה בין האדיקות הדתית בצרפת לחסידי אשכנז ראו: H. Soloveitchik, 'Piety, Pietism and German Pietism: Sefer Hasidim and the Influence of Hasidei Ashkenaz', *Jewish Quarterly Review*, 92 (2002), pp. 470–476. ר' פרץ היה תלמידם של חכמי אוורר. ראו: תא-שמע, הספרות (שם), ב, עמ' 112; אורבך, תוספות (לעיל

הרסן בפלפול נטול מחויבות לאמת הלכתית.¹⁰⁹ לחלופין ייתכן שהתפתחותו של הפלפול החופשי היא שחייבה להותיר בידי הלומד הכרעה ברורה הלכה למעשה. בכל מקרה קיומו של הפלפול יש בו כדי למתן את הטענה בדבר מגמה פסיקתית מסכמת בתוספות פרץ.¹¹⁰ ראוי להדגיש שהפלפול בראשיתו סיפק פריזמה חדשה לסוגיה התלמודית, ובכך העשיר את הדיון הלמדני. רק השימוש הכפייתי במתודה זו בדורות שלאחר מכן הקנה לפלפול את אופיו הטכני המייגע,¹¹¹ שכנגדו התעוררו מבקריו הגדולים.

נספח

כבר אצל בעלי התוספות המוקדמים מופיעה הטענה בדבר הבנה מוטעית של כוונת הצד השני בדיון, אולם עיון בסוגיות ממחיש את ההבדל בין התופעות. ראשוני בעלי התוספות העלו את הטענה בסוגיות שבהן לא ניתן למצוא מובן להשתלשלות הדברים. ואילו ר' פרץ ובעלי הפלפול הרחיבו את גבולות המתודה גם למקרים שבהם בקריאה סבירה עולה הסוגיה יפה, ורק הדיון המעמיק הוביל לטענה בדבר אי ההבנה. כבר עמדתי על כך ששימוש שיטתי ומלאכותי במתודה הקיימת במקור קודם הוא ממאפייני הפלפול. אדגים את דבריי.

הדרשה המובאת בתלמוד בבבא קמא חוזרת פעמיים על אותו לימוד:

הערה 1), עמ' 576; אפשטיין, מחקרים (לעיל הערה 11), עמ' 782–783. להשפעה של גורמים אלו על מגמתו הפסיקתית של ר' פרץ ראו: שולמן, ייחודו (לעיל הערה 6), עמ' 55–56.

109 למסורת פסיקתית כתנאי להתפתחותו של פלפול חופשי נטול מגבלות ראו: אורבך, תוספות (שם), עמ' 754; ברויאר, החילוקים (לעיל הערה 1), עמ' רנא–רנד. רביצקי, לוגיקה (לעיל הערה 1), עמ' 186.

110 ראו לציין שהשיטה הדיאלקטית כשלעצמה הייתה מקובלת בחוגי החסידים, וההתנגדות נבעה משימוש פסול במתודה זו בידי לומדים חסרי יושר אינטלקטואלי. ראו: I. G. Marcus, *Piety and Society: The Jewish Pietists of Medieval Germany*, Leiden 1981, pp. 102–106. כדי למנוע את התפתחות הפלפול בתוספות פרץ. ברויאר ראו דווקא בדגש ששם 'ספר חסידים' על החידוש מניע לעליית שיטת הפלפול, וזאת לאחר שמוצתה יכולת החידוש במתודת התוספות. ראו: ברויאר, החילוקים (לעיל הערה 1), עמ' רנא–רנה. ככלל ראוי לציין את השניות הקיימת ב'ספר חסידים', השם דגש על הלכה למעשה לצד לימוד של מסכתות נזנחות מסדר קודשים. ראו: א' קנרפוגל, 'יעדי לימוד ודימוי עצמי אצל חכמי התלמוד באירופה בימי הביניים: העיסוק בסדר קדשים', 'בן-נאה ואחרים (עורכים), אסופה ליוסף: קובץ מחקרים שי ליוסף הקר, ירושלים תשע"ד, עמ' 72–74. על רקע זה ניתן היה לשלב גם פלפול עם פסיקה.

111 רביצקי, לוגיקה (לעיל הערה 1), עמ' 186; דימיטרובסקי, הפלפול (לעיל הערה 1), עמ' קכח, קלז; בנטוב, שיטת (לעיל הערה 1), עמ' לג, קב. בצורה דומה החלה מתודת התוספות בהערות נקודתיות של ר' תם, ונמשכה בבחינה שיטתית של סוגיות התלמוד בידי ר"י. ראו: ריינר, הרהורים (לעיל הערה 33), עמ' 170–171.

יאמר שור וחמור שה וגניבה והכל בכלל, אילו כך הייתי אומר מה הפרט מפורש בעלי חיים אף כל בעלי חיים, מה יש לך להביא שאר בעלי חיים, כשהוא אומר חיים הרי חיים אמור, הא מה אני מקיים גניבה לרבות כל דבר [...] יאמר גניבה ושור ושה וחמור וחיים והכל בכלל, אילו כן הייתי אומר מה הפרט מפורש בעלי חיים אף כל בעלי חיים, מה יש לך להביא שאר בעלי חיים, כשהוא אומר חיים הרי חיים אמור, הא מה אני מקיים גניבה לרבות כל דבר.¹¹²

ר"י הסביר את הכפילות הלא מובנת: 'ושאו'מר] ר"י דהו דתרץ לא <ה>בין דרך המק'שן], וחזר ומק'שה] לו אותה הקושי'א] עצמה ומפר'ש] דבריו'.¹¹³ ראוי להדגיש שדברי ר"י נדחו בתוספות בנימוק שהמשא ומתן התלמודי אינו פרסונלי, ושהניסוח בצורת שאלה ותשובה נעשה מטעמים מתודיים: 'ואי'ן] נר'אה] דאין זה סוגי'ת] התלמוד'ד], אלא תנא אחד ששאל ומשיב לעצמו'.¹¹⁴ התוספות על הדף לבבא קמא הן תוספות טוך,¹¹⁵ אולם קובץ המקור שעמד בפני העורך אינו בידינו, ולכן לא ברור אם ההסתייגות מדברי ר"י היא מחכמי זמנו או שמא מדובר בהוספה מאוחרת. נתון זה משמעותי להבנת השתלשלות הטענה בדבר הקצר בתקשורת בין חכמי הסוגיה. ראוי לציין שאחד מכללי העריכה של ר' אליעזר מטוך הוא התעלמות מעמדות מנוגדות לר"י שהועלו בקובץ המקור.¹¹⁶ ייתכן שיש בכך כדי לחזק את האפשרות שההסתייגות מדברי ר"י מאוחרת. חיים טשרנוביץ טען לאור דברי ר"י שבעלי התוספות הניחו שהמשא ומתן התלמודי התנהל בין חכמים אמתיים.¹¹⁷ אורבך טען שלאור סיום התוספות, הדוחה את דברי ר"י, אין לקבל את טענתו של טשרנוביץ.¹¹⁸ מכל מקום גם אם נניח שההסתייגות מדברי ר"י איננה הוספה מאוחרת, העמדה שהביא טשרנוביץ נאמרה בידי גדול בעלי התוספות.

הדוגמה השנייה לקוחה מהבבלי בפסחים, המביא חילופי דברים לא מובנים בשאלת הצורך באבוקה או בנר להבדלה. לפי המסופר בסוגיה המשרת של אחד החכמים הקפיד להבדיל באבוקה, ואולם החכם טען שמדובר בהחלטה אישית של המשרת. בתגובה נאמר לו שהמשרת למד את הדבר מהאדון, ואז הודה החכם שאכן יש העדפה עקרונית לאבוקה על פני הנר: 'כי מטא לאבדולי קם שמעיה ואדליק אבוקה משרגא, א"ל [אמר ליה] למה לך כולי האי הא מנחא שרגא, א"ל

112 בבלי, בבא קמא סד ע"א.

113 תוספות על הדף, בבא קמא, סד ע"א, ד"ה 'אמר', כ"י ניו יורק (לעיל הערה 35), דף 81א.

114 שם.

115 ראו: אורבך, תוספות (לעיל הערה 1), עמ' 642.

116 ראו: יהלום, טוך (לעיל הערה 7), עמ' 139–141.

117 ראו: ח' טשרנוביץ, 'לדרך הלמוד של בעלי התוספות', *Festschrift*, V. Aptowitzer & S. Krauss (eds.), Berlin & Wien 1917, p. 14.

Adolf Schwarz zum siebzigsten Geburtstag, Berlin & Wien 1917, p. 14; טשרנוביץ, תולדות (לעיל

הערה 96), עמ' 27.

118 ראו: אורבך, תוספות (לעיל הערה 1), עמ' 717. ראוי לציין שהמשא ומתן עצמו בתוספות משקף לדעת אורבך

מציאות חיה. ראו: שם, עמ' 22–23, 330.

שמעא מדעתיה דנפשיה קא עביד, א"ל אי לא שמיע ליה מיניה דמר לא הוה עביד, א"ל לא סבר ליה מר אבוקה להבדלה מצוה מן המובחר.¹¹⁹ ניסיון ההסתרה התמוה הוביל את ר' יעקב מקורביל לטענה שמדובר באי הבנה הדדית: 'וא"ת [ואם תאמר] ואמאי לא השיב לו מתחילה האמת כמו שהשיב לבסוף, ולא סבר ליה מר וכו', ואומר ה"ר יעקב מקורבוי"ל דהמשיב טעה בדברי השואל, והשואל טעה בדברי המשיב.¹²⁰ לפי הכרוניקה ב'ספר יוחסין' נפטר ר' יעקב בשנת 1232,¹²¹ ופטירתו של ר' פריץ בן עירו מתוארכת לשנים 1297–1299.¹²² ייתכן שיש לראות את ההבאה של דברי ר' יעקב בתוספות פריץ כמעבר מסורות בבית המדרש המקומי.

ד"ר שלם יהלום, המחלקה למורשת ישראל, אוניברסיטת אריאל בשומרון, אריאל 40700
shalem.yahalom@gmail.com

119 בבלי, פסחים קג ע"ב.

120 פריץ, פסחים (לעיל הערה 18), קג ע"ב, ד"ה 'אמר', עמ' צט; כ"י פריז, הספרייה הלאומית heb. 407, דף 225א.

121 'שנה שמת המלך שנת תתקצא, והריצב"א [והרב יצחק בן אברהם כת'ב] לר' שמשון אחיו בפר'ק] אלמנה בפסקים, ובפ'ק] במה מדליקין בתוספות ר' יעקב מקורבייל הקדוש, נפטר הר' יעקב מקורבל המקובל שנת תתקצ"ב (ר' אברהם זכות, ספר יוחסין, מאמר חמישי, מהדורת צ' פיליפובסקי, ירושלים תשכ"ג, עמ' 221; הנוסח לפי כ"י אוקספורד, בודליאנה Hunt. 504 [נויבאואר 2202], דף 493א). בכ"י אוקספורד, בודליאנה Heb. d. 16 (נויבאואר 2798), דף 176א שנת הפטירה היא תתקצ"ג. בניגוד לאמור בכתבי היד ולהקשר שבו נכתב התאריך הגיה אורבך מסברה את שנת הפטירה לתתקנ"ב (1192), ובכך הגדיל את הפער בין ר' פריץ לר' יעקב. ראו: אורבך, תוספות (לעיל הערה 1), עמ' 150. גרוס, גאליה (לעיל הערה 76), עמ' 562.

122 ראו לעיל הערה 12.